

**INSTITUTT
FOR SAMFUNNS-
FORSKNING**

Rapport 2017:07

Offentlighetens grenser

Hovedfunn fra prosjektet
Status for ytringsfriheten
i Norge 2015-2017

Arnfinn H. Midtbøen (red.)

© Institutt for samfunnsforskning 2017
Rapport 2017:07

Institutt for samfunnsforskning

Munthes gate 31
PO Box 3233 Elisenberg
NO-0208 Oslo, Norway

ISBN (online): 978-82-7763-566-8

ISSN (online): 1891-4314

www.samfunnsforskning.no

Prosjektet Status for ytringsfriheten i Norge
er finansiert av stiftelsen Fritt Ord.

Innhold

Forord	4
Sammendrag	5
English summary	6
1 Introduksjon: Offentlighetens grenser	7
<i>Arnfinn H. Midtbøen</i>	
2 Omfang og konsekvenser av hatefulle ytringer i sosiale medier	12
<i>Audun Fladmoe og Marjan Nadim</i>	
3 Taushetsspiraler i norsk offentlighet? Villighet til å ytre seg om publisering av karikaturer	18
<i>Audun Fladmoe og Kari Steen-Johnsen</i>	
4 En tillitskrise? Oppfatninger om medienøytralitet i den norske befolkningen	25
<i>Hallvard Moe, Kjersti Thorbjørnsrud og Audun Fladmoe</i>	
5 Redaksjonelle perspektiver på innvandringsdebatten	29
<i>Karoline Andrea Ihlebæk og Ingrid Endresen Thorseth</i>	
6 Ytringsfrihet i mediene 1993–2015	31
<i>Terje Colbjørnsen</i>	
7 Trusler, hets og partikultur: Grenser for ytringsfrihet i det politiske feltet	37
<i>Arnfinn H. Midtbøen</i>	
8 Representasjonens forbannelse? Etniske og religiøse minoriteter i norsk offentlighet	42
<i>Marjan Nadim</i>	
9 Innvandringskritikk: Moralske grenser, taushet og polarisering	46
<i>Kjersti Thorbjørnsrud</i>	
10 Symbolske gresnedragninger i det offentlige rom	50
<i>Bernard Enjolras</i>	

Forord

Denne rapporten oppsummerer hovedfunnene fra andre runde av prosjektet *Status for ytringsfriheten i Norge*. Da vi startet arbeidet med dette prosjektet fantes det ingen empirisk basert og sosiologisk orientert forskning på ytringsfrihet i Norge, og – skulle det vise seg – egentlig ikke i de internasjonale fagmiljøene heller. Feltet var dominert av jurister, filosofer, journalister og medievitere og var preget av prinsipielle, normative diskusjoner om ytringsfriheten og dens juridiske grenser, men bygget i liten grad på empiriske undersøkelser av folks holdninger og erfaringer. To runder med finansiering har gitt oss anledning til å utvikle både metoder og perspektiver videre gjennom flere år, og det har gjort oss i stand til å utvikle et langt mer helhetlig perspektiv på ytringsfrihet og offentlighet enn der vi startet.

Prosjektet har siden oppstarten i 2013 munnet ut i en serie rapporter på norsk, som alle er åpent tilgjengelige på nettsiden www.ytringsfrihet.no. For å nå ut til en internasjonal offentlighet og det bredere forskningsmiljøet, munnet slutt-rapporteringen denne gangen ut i en bok på engelsk. Denne boken, som fikk tittelen *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen og Thorbjørnsrud [red.], 2017), ble lansert i juni 2017. Også denne boken er åpent tilgjengelig for alle, men for å gjøre våre funn og konklusjoner mer tilgjengelige for den norske offentligheten, publiserer vi her en kortfattet rapport på norsk, med vekt på de viktigste funnene i bokens ti kapitler. Lesere som vil ha mer informasjon om metodebruk, teoretiske perspektiver, litteraturreferanser og mer inngående diskusjoner om funnene, oppfordres til å laste ned og lese boken i sin helhet: <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/16>.

Prosjektet *Status for ytringsfriheten i Norge* er finansiert og initiert av stiftelsen Fritt Ord og har vært ledet av Institutt for samfunnsforskning i samarbeid med Institutt for medier og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo – i den andre runden også i samarbeid med Hallvard Moe ved Universitetet i Bergen. Vi skylder Fritt Ord en stor takk for å ha finansiert dette prosjektet i to runder, og for tilleggs-finansieringen som gjorde det mulig å publisere denne rapporten – forhåpentligvis til glede for en offentlighet der debatter om ytringsfrihet står sentralt.

Arnfinn H. Midtbøen
Oslo, august 2017

Sammendrag

Forfatter	Arnfinn H. Midtbøen (red.)
Tittel	Offentlighetens grenser Hovedfunn fra prosjektet Status for ytringsfriheten i Norge 2015–2017
Sammendrag	En fungerende offentlighet er sannhetssøkende, bygger på utveksling av rasjonelle argumenter og er åpen for kritisk meningsbrytning. Taket for ytringer skal være høyt – bare svært ekstreme eller hatefulle ytringer er forbudt – og meningsmangfoldet bør være stort. Men fungerer offentligheten slik i praksis, eller bidrar hets og selvsensur til en fattigere felles offentlighet, der bestemte grupper og synspunkter støtes ut? Hvilke roller kan og bør mediene spille i en offentlighet preget av økende polarisering og synkende tillit? Denne rapporten oppsummerer hovedfunnene i boken <i>Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere</i> (Midtbøen, Steen-Johnsen og Thorbjørnsrud [red.], 2017). Boken er sluttresultatet av prosjektet Status for ytringsfriheten i Norge 2015–2017. Prosjektet er initiert og finansiert av stiftelsen Fritt Ord og bygger på empiriske studier av den norske offentligheten. Sentralt i boken står ideen om at det offentlige rommet er åsted for kamper om definisjonsmakt og konflikt om hvor grensene bør gå for hvem som får delta og hva som kan ytres.
Emneord	Ytringsfrihet, offentlighet, grenser

English summary

Author	Arnfinn H. Midtbøen (ed.)
Title	Boundaries of the Public Sphere Key findings from The Status of Freedom of Speech in Norway 2015–2017 project
Summary	This report summarizes the key findings of the book <i>Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere</i> (Midtbøen, Steen-Johnsen and Thorbjørnsrud [ed.], 2017). The book is the end result of the large-scale project The Status of Freedom of Speech in Norway 2015–2017, funded and initiated by the Fritt Ord foundation. Employing a sociological lens on the dynamics of the public sphere, the book investigates how the boundaries of free speech are contested and negotiated through social processes which silence certain groups and opinions while amplifying others. The book focuses on key topics in current free speech debates—immigration, religion and culture. Drawing on population representative survey data, media analysis and in-depth interviews, the authors paint a broad picture of how boundaries of free speech are defined and maintained, experienced and challenged, in the rapidly changing Norwegian public sphere.
Index terms	Freedom of speech, public sphere, boundaries

1 Introduksjon: Offentlighetens grenser

Arnfinn H. Midtbøen

Ytringsfrihetens kanskje viktigste funksjon er å verne om og tilrettelegge for en aktiv og kritisk offentlighet – selve grunnlaget for demokratiet. En fungerende offentlighet er sannhetssøkende, den bygger på utveksling av rasjonelle argumenter, og den er åpen for kritisk meningsbrytning. Taket for ytringer skal være høyt – det sies gjerne at det er meningene vi ikke liker som har størst behov for beskyttelse – og meningsmangfoldet bør være stort.

Dette er idealet. I *praksis* er offentligheten et sosialt rom som reguleres like mye av konflikt, dragkamper og uformelle normer for hva man kan si og hvem som får delta, som av juridiske spilleregler. Ett av hovedfunnene i den første runden av prosjektet *Status for ytringsfriheten i Norge* var at befolkningen trekker grenser for utøvelse av ytringsfriheten. Mange mener man må balansere ytringsfrihet mot andre hensyn, som å unngå å støte og såre andre, og mange oppgir at de begrenser seg selv dersom det er en fare for at de vil latterliggjøres – eller å fremstå som rasistiske.¹

Slike holdninger og vilje til selvsensur varierer mellom grupper. For eksempel sier kvinner oftere enn menn at de vil være forsiktige med å ytre seg dersom det er fare for å støte eller såre andre; yngre er mer villige til å ta sjanser når de uttrykker seg enn eldre; og personer langt til høyre på den politiske skalaen har sterkere tilbøyelighet til selvsensur når de risikerer reaksjoner fra kolleger på arbeidsplassen eller mobbing i sosiale medier. Personer med innvandrerbakgrunn er på sin side langt mer utsatt for netthets rettet mot sin identitet enn majoriteten, og nedsettende kommentarer på sosiale medier gjør dem langt mer tilbøyelige til å trekke seg tilbake fra offentligheten. Basert på disse funnene påpekte vi faren for utvikling av *taushetsspiraler* i norsk offentlighet; altså en situasjon der bestemte stemmer og synspunkter forbigås eller underrepresenteres, mens andre får dominere.

¹ Se kapittel 2 i sluttrapporten fra første runde av *Status for ytringsfriheten i Norge*: <http://ytringsfrihet.no/publikasjon/rapport-status-for-ytringsfriheten-i-norge-hovedrapport-fra-prosjektet-2014>

I den andre runden av prosjektet var dette utgangspunktet. Samtidig hadde det funnet sted en rekke hendelser internasjonalt som satte ytringsfrihet og polarisering i offentligheten enda høyere på dagsordenen enn tidligere: Da vi meislet ut nye problemstillinger i januar 2015, hadde angrepene mot *Charlie Hebdo* i Paris og Krudtønden i København akkurat funnet sted. Da spørreundersøkelsen ble gjennomført høsten samme år, fant angrepet på Bataclan sted i Paris – samtidig som omfanget av flyktningkrisen begynte å bli tydeligere, og innstrammingene av innvandringspolitikken startet både her til lands og i Europa forøvrig. Og parallelt med at vi analyserte, diskuterte og skrev kapitlene som ble til boken denne rapporten bygger på,² pågikk den amerikanske valgkampen, som endte med at Donald Trump ble president i USA, med alt det innebærer for den offentlige debatten.

Her hjemme har samtidig endringene i offentligheten fortsatt med full kraft. Stadig flere stemmer utfordrer og utvider den offentlige samtalen, til gode for meningsmangfoldet. Samtidig rapporteres det med jevne mellomrom om negative opplevelser som rammer enkeltindivider, og som øker den allmenne bevisstheten om omkostningene ved offentlig deltakelse. I den pågående utviklingen av offentligheten oppstår nye grenser for hvem som kan delta, hva man kan si og hva som kan publiseres.

Å studere ytringsfrihet og offentlighetens virkemåte i dette klimaet er ganske krevende. Offentligheten er et konstant bevegelig mål, det er mange som mener mye – og det er få enkle svar. Ikke desto mindre har vi gjort et forsøk, der vi har etablert et sett av overordnede, teoretiske perspektiver på ytringsfrihet og offentlighet, som vi har brukt som utgangspunkt for en rekke delstudier basert på spørreundersøkelser, medieanalyser og kvalitative dybdeintervjuer med utvalgte grupper. En slik bred tilnærming til ytringsfrihet og offentlig deltakelse, som kombinerer teori med omfattende empiriske analyser, er sjelden også i den internasjonale forskningen på feltet.

Teoretiske perspektiver

Nøkkelbegrepene vi startet med i denne andre runden av prosjektet, var offentlighetens sosiale og symbolske grenser, inspirert særlig av arbeidene til sosiologene Michèle Lamont og Jeffrey Alexander. Vi ønsket å undersøke nærmere de prosessene som definerer grensene for offentlig deltakelse, og hvordan disse

2 Midtbøen, Steen-Johnsen og Thorbjørnsrud (red.)(2017), *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/16>

grensene skapes, opprettholdes og endres over tid. Et viktig premiss for studien er dermed at vi oppfatter offentligheten som et rom preget av kamp om definisjonsmakt og ulike gruppers forsøk på å vinne anerkjennelse for sine synspunkter og eksistensberettigelse. Dette er en oppfatning som står i skarp kontrast til et habermasiansk ideal om deliberasjon og utveksling av rasjonelle argumenter – selv om deler av offentligheten, i alle fall fra tid til annen, også fungerer i tråd med dette idealet.

Fordi grensedragninger er tydeligst i konfliktfylte spørsmål, valgte vi i denne runden av prosjektet å konsentrere oss om spørsmål om innvandring og integrasjon – og om kontroverser rundt karikaturtegninger og religiøse symboler. Vi har studert hvordan grensene trekkes blant dem som allerede er i og bidrar til å definere offentligheten, som redaktører, unge politikere eller det vi i en samlebetegnelse kan kalle profesjonelle meningsyttere. Og vi har undersøkt hvordan offentligheten oppleves av folk flest, og av de som befinner seg i offentlighetens randsoner, som etniske og religiøse minoriteter og folk som definerer seg som innvandringskritikere.

En målsetting med prosjektet har vært å åpne blikket for at *ståsted* har betydning for hvordan offentligheten oppfattes: Etniske og religiøse minoriteter, eller folk som ønsker en oppmykning av innvandringspolitikken, kan oppleve den offentlige debatten som tidvis hatsk og innvandringsfiendtlig. Folk som bekymrer seg for volumet av innvandringen til Norge og de kulturelle endringene dette medfører, kan oppleve den samme offentligheten som konform og preget av liberale ideer om det flerkulturelle samfunnet, med lite rom for kritisk meningsbrytning. Samtidig kan vanlige folk oppleve at de uformelle spillereglene i offentligheten er så vanskelige å få et grep om, at de simpelthen velger å ikke delta eller å moderere sine synspunkter – av frykt for å tråkke feil. Oppi det hele står de tradisjonelle nyhetsmediene, som forsøker å opprettholde sin rolle som offentlighetens portvoktere i en tid preget av økende digitalisering, polarisering – og sviktende tillit til at de klarer å gjøre jobben.

Om boken

Boken har to hoveddeler: Den første delen tar for seg problemer knyttet til utstøting og selvsensur – to mekanismer som på ulikt vis begrenser eller truer ytringsfriheten og en demokratisk offentlighet. Utstøtingsmekanismer handler om at folk som tilhører visse grupper, eller som står for bestemte synspunkter, opplever trusler, hets og sjikane i den grad at de trekker seg tilbake fra offentligheten eller unnlater å uttale seg om saker som betyr noe for dem.

Selvsensur er et resultat av mindre synlige mekanismer – og treffer langt bredere. Selvsensurens kilde er det grunnleggende menneskelige behovet for å bli sett og anerkjent, og føle aksept og tilhørighet, det være seg blant venner og kolleger, eller i organisasjonen eller andre grupper man tilhører. Å bryte med synspunkter som «alle» innen gruppen er enige om, medfører risiko for sosial isolasjon og eksklusjon. I motsetning til trusler, hets og sjikane, som påføres utenfra, er selvsensuren dermed produsert *innenfra*, gjennom uformelle regler som dannes i sosiale grupper om hva som kan sies og hvordan man skal oppføre seg. Selvsensur kan derfor hindre at en del synspunkter når offentligheten overhodet.

Det behøver selvsagt ikke være et problem at folk i en del sammenhenger lar være å ytre det de virkelig mener. Normal folkeskikk og en følsomhet for hva som passer seg å si i ulike situasjoner, vil mange oppfatte som en forutsetning for en god, offentlig samtale. Dersom man unnlater å si det man mener av frykt for stigmatisering eller sosial eksklusjon, er det en helt annen sak. Vi finner klare tendenser til selvsensur over hele spekteret av grupper; i befolkningen samlet sett, blant etniske og religiøse minoriteter, blant personer som er skeptiske til innvandring, og i enkelte politiske partikulturer. Dette har ført oss fram til én av prosjektets hovedkonklusjoner, nemlig at det ikke bare er de ekstreme ytringene eller holdninger i ytterkantene av det politiske spekteret som truer ytringsfriheten. Tvert om kan fellesskapene vi alle inngår i, også bidra til å holde bestemte stemmer og synspunkter nede – dersom rommet for intern uenighet blir for trangt.

Den andre delen av boken setter fokus på mediernes rolle, og det som kan fortone seg som en nesten umulig oppgave: Profesjonell verdinøytralitet og balansert fremstilling av synspunkter i nyhetsdekningen skal forenes med krav om rettferdig representasjon av ulike grupper – i en tid der polariseringen vokser og mistilliten til mediene ser ut til å øke.

Empirisk har vi nærmet oss mediernes rolle på flere måter: For det første har vi undersøkt mediedekningen av ytringsfrihetssaker fra 1993 til 2016. Dette gir et godt oversiktsbilde av når ytringsfrihet diskuteres prinsipielt i norske medier – fra drapsforsøket på William Nygaard etter utgivelsen av Salman Rushdies *Sataniske vers* på norsk, via karikaturkrisen på 2000-tallet, til angrepene på *Charlie Hebdo* og Bataclan i 2015. For det andre har vi studert folks oppfatning av journalisters evne til nøytralitet i dekningen av nyhetssaker. For det tredje har vi også i mediedelen av prosjektet gått mer kvalitativt til verks, gjennom studier med stor relevans for mediernes håndtering av spørsmål som splitter: Vi har intervjuet et utvalg av landets debattredaktører om hvordan de røkter

innvandringsdebatten og forsøker å sikre balanse i dekingen. Og vi har undersøkt hvordan etniske og religiøse minoriteter opplever tilgangen til offentlighet – og hvordan de håndterer problemet med å reduseres til en representant for «sin minoritetsgruppe». Representantrollen kan være vanskelig å bære fordi den kan underminere ens profesjonelle kompetanse, og fordi mange hverken ønsker, eller føler at de har legitimitet til, å representere den etniske eller religiøse gruppen de tilhører.

Basert på de empiriske undersøkelsene som boken bygger på, har vi avslutningsvis forsøkt å løfte blikket og diskutere hvilke teoretiske implikasjoner prosjektet som helhet har for vår forståelse av yringsfrihet og offentlighet. Bokens siste kapittel drøfter teori om offentlighet og sosiale grenser, og utvikler et sosiologisk perspektiv på hvordan yringsfrihet og offentlig debatt kan forstås teoretisk og studeres som empiriske fenomener.

Om rapporten

Denne rapporten følger strukturen til boken og består av nokså korte oppsummeringer av de ulike kapitlene, skrevet av de respektive kapittelforfatterne. Vekten er lagt på empiriske hovedfunn og ikke på inngående diskusjoner om metode eller teoretiske perspektiver. Interesserte lesere som ønsker detaljer om metodebruk, teori eller en oversikt over litteraturreferanser kan laste ned enkeltkapitler eller boken i sin helhet.³

3 Boken er åpent tilgjengelig for nedlasting her: <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/16>

2 Omfang og konsekvenser av hatefulle ytringer i sosiale medier

Audun Fladmoe og Marjan Nadim⁴

Dette kapittelet ser på hvor mange som har mottatt hatefulle ytringer i sosiale medier, hva som kjennetegner disse ytringene, og i hvilken grad slike opplevelser fører til at folk blir mindre villige til å ytre seg offentlig. Hatefulle ytringer representerer et dilemma i debatter om ytringsfrihetens grenser. I de fleste demokratier finnes det lover som er ment å verne mot hatefulle ytringer, noe som i praksis er en begrensning av ytringsfriheten. Samtidig kan forekomsten av hatefulle ytringer i seg selv også begrense ytringsfriheten, ved å spre frykt og å skremme folk fra å ytre sine meninger. Analysene i kapitlet bygger på en omfattende spørreundersøkelse om bruk av sosiale medier («Social Media in the Public Sphere»), gjennomført i juni 2016.

Hva er hatefulle ytringer?

Det er ingen omforent definisjon av hatefulle ytringer i forskningslitteraturen. Det er likevel vanlig å forstå hatefulle ytringer som ytringer som er av hatefull eller diskriminerende art på grunn av mottakerens tilhørighet til en bestemt minoritetsgruppe. Det er altså vesentlig hvilket grunnlag ytringen er rettet mot. Dette skiller hatefulle ytringer fra andre lignende fenomener, som netthets, mobbing, trolling, etc.

I Norge kan hatefulle ytringer være straffbare i henhold til straffeloven § 185, dersom ytringene fremsettes offentlig eller i andres nærvær, og dersom de rettes mot følgende grunnlag: hudfarge eller nasjonal eller etnisk opprinnelse, religion eller livssyn, homofil orientering, eller nedsatt funksjonsevne. Begrepet brukes imidlertid ofte i videre forstand enn den juridiske definisjonen, noe vi tar høyde for i denne studien.

4 Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 2, "Silenced by hate? Hate speech as a social boundary to free speech", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

Hatefulle ytringer kan ha ulike konsekvenser, og i kapitlet ser vi altså på mulig selvbegrensning – at folk skremmes fra å ytre sine meninger. I forskningslitteraturen pekes det på at tilbaketrekning kan ha konsekvenser på flere nivåer. På individnivå innebærer det at enkeltstemmer skremmes fra å delta i offentlig debatt. Men rasjonalet bak hatefulle ytringer er at det rammer grupper, ikke bare individer. På gruppenivå kan kunnskap om andres opplevelser føre til tilbaketrekning også blant personer som ikke selv har blitt rammet direkte. Og til slutt, dersom enkelte grupper i samfunnet er systematisk mer utsatt for hatefulle ytringer enn andre, og dermed i større grad trekker seg unna den offentlige debatten, kan hatefulle ytringer i ytterste konsekvens ha negativ innvirkning på demokratiet.

Erfaringer med hatefulle ytringer

Å måle omfanget av hatefulle ytringer er en komplisert øvelse. Folk har ulike oppfatninger av hva som er «hatefullt», og små variasjoner i spørsmålsformulering kan gi store utslag. Vi stilte først et enkelt ja/nei-spørsmål om respondentene hadde mottatt hatefulle ytringer via sosiale medier. Spørsmålet kom med en enkel definisjon av hatefulle ytringer som ytringer som er «nedverdiggende, truende, trakasserende eller stigmatiserende». På denne måten får vi et grovt mål på hvor mange som har mottatt det de selv opplever som hatefulle ytringer. For å kunne skille mellom ytringer rettet mot de grunnlagene som vernes av straffeloven og andre typer ytringer, stilte vi et oppfølgingsspørsmål der vi ba respondentene indikere hva ytringene har vært rettet mot. Svarlisten inneholdt alle grunnlagene som vernes av straffeloven, i tillegg til en rekke andre forhold, som blant annet kjønn, utdanning, yrke og politisk ståsted.⁵ Deretter sorterte vi de ulike grunnlagene i tre kategorier, etter hva slags type grunnlag de er rettet mot:

1. **Vernede grunnlag:** Etnisitet, nasjonalitet, hudfarge, religion, nedsatt funksjonsevne og seksuell orientering. Dette er altså grunnlagene som er vernet i § 185 om hatefulle ytringer.
2. **Utvidet definisjon:** Vernede grunnlag, og i tillegg kjønn, utseende og personlighet.
3. **Annet:** innholdet i ens argument, politisk ståsted, yrke, utdanning, annet, vet ikke.

5 Se detaljer i kapittel 2, tabell 2.2., s. 59, i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

Tabell 1 viser andelen som svarte at de har mottatt ytringer i sosiale medier som de opplever som hatefulle, rettet mot de tre kategoriene. Tabellen skiller også mellom personer med og uten innvandrerbakgrunn.

Tabell 1 Har mottatt det som oppfattes som hatefulle ytringer via sosiale medier. Ulike definisjoner. Prosent

Definisjon	Uten innvandrerbakgrunn	Innvandrerbakgrunn	Alle
Vernede grunnlag	1,6	7,0	1,9
Utvidet definisjon	4,2	7,8	4,4
Annet	2,8	2,9	2,8
Totalt	7,0	10,7	7,2
N (uvektet)	4767	287	5054

Kilde: SMIPS (2016). Tabellen er en reproduksjon av tabell 2.3 i kapitlet.

NOTE: Gråmerkede celler viser signifikant forskjell ($p < 0,05$) mellom respondenter med og uten innvandrerbakgrunn. «Vernede grunnlag» inkluderer religion, etnisitet, hudfarge, nasjonalitet, seksuell orientering og nedsatt funksjonsevne. «Utvidet definisjon» inkluderer i tillegg personlighet, kjønn og utseende. «Annet» inkluderer innholdet i argumentet, politisk ståsted, yrke, utdanning, annet og vet ikke. Vektet etter kjønn, alder og utdanning.

Samlet sett viser tabellen at personer med innvandrerbakgrunn (10,7 prosent) i noe større grad enn personer uten innvandrerbakgrunn (7 prosent) har mottatt det de selv opplever som hatefulle ytringer i sosiale medier. Forskjellen er imidlertid langt større når vi kun ser på de ytringene som har vært rettet mot vernede grunnlag. 7 prosent av dem med innvandrerbakgrunn og 1,6 prosent av dem uten innvandrerbakgrunn svarer at de har mottatt hatefulle ytringer rettet mot etnisitet, nasjonalitet, hudfarge, religion, nedsatt funksjonsevne og/eller homofil orientering. Det er også en overvekt av menn, unge og aktive meningsytrere blant dem som har mottatt det de selv opplever som hatefulle ytringer rettet mot vernede grunnlag.⁶

Når vi utvider definisjonen av hatefulle ytringer til å også inkludere ytringer rettet mot kjønn, utseende og personlighet, reduseres forskjellen mellom personer med (7,8 prosent) og uten (4,2 prosent) innvandrerbakgrunn. Denne forskjellen er heller ikke statistisk signifikant når vi kontrollerer for en del andre faktorer, som alder, politisk ståsted og ytringsaktivitet på nett. Det samme gjelder for ytringer som oppleves som hatefulle, men som er rettet mot andre grunnlag.

⁶ Se detaljer i kapittel 2, tabell 2.4., s. 63, i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

I sum ser det altså ut til at det ikke er dramatisk stor forskjell mellom majoritetsbefolkningen og personer med innvandrerbakgrunn når det gjelder erfaringer med å motta det en selv opplever som hatefulle ytringer, men at innholdet i ytringene – hva de rettes mot – er ulikt. Tallene illustrerer også at befolkningens oppfatning av hva som er «hatefulle ytringer» er bredere enn den juridiske definisjonen.

Frykt for å ytre seg offentlig

Har erfaringer med hatefulle ytringer betydning for folks villighet til å ytre sine meninger? Med bakgrunn i tidligere studier, antok vi at hatefulle ytringer rettet mot de vernede grunnlagene har større konsekvenser enn ytringer rettet mot andre grunnlag. Dette blant annet fordi hatytringer mot minoritetsgrupper kan føre til at medlemmer av disse gruppene opplever seg selv og andre medlemmer som spesielt sårbare og utsatte.

Respondentene som svarte at de hadde mottatt det de selv opplevde som hatefulle ytringer, fikk spørsmålet: «Har opplevelsen gjort at du kommer til å være mer forsiktig med å si din mening offentlig?». I tabell 2 vises andelen som svarte henholdsvis «Ja», «Nei» eller «Vet ikke» på dette spørsmålet, fordelt etter hvilke grunnlag ytringene var rettet mot (vernede grunnlag, utvidet definisjon, annet). Det er viktig å understreke at disse analysene er basert på relativt små utvalg, da de kun inkluderer de personene som har mottatt ytringer i sosiale medier de opplever som hatefulle.

Tabell 2 Vil være mer forsiktig med å si sin mening offentlig etter å ha mottatt ytringer som oppleves som hatefulle. Ulike definisjoner. Prosent

	Vernede grunnlag	Utvidet definisjon	Annet
Ja	27,2	26,4	30,0
Nei	66,3	67,1	59,0
Vet ikke	6,5	6,5	11,0
n (uvektet)	73	179	127

Kilde: SMIPS (2016). Tabellen er en reproduksjon av tabell 2.5 i kapitlet.

NOTE: «Vernede grunnlag» inkluderer religion, etnisitet, hudfarge, nasjonalitet, seksuell orientering og nedsatt funksjonsevne. «Utvidet definisjon» inkluderer i tillegg personlighet, kjønn og utseende. «Annet» inkluderer innholdet i argumentet, politisk ståsted, yrke, utdanning, annet og vet ikke. Vektet etter kjønn, alder og utdanning.

Tabellen viser at det er påfallende lik svarfordeling uavhengig av hvilket grunnlag ytringene har vært rettet mot. Opp mot 30 prosent svarer at erfaringene har hatt konsekvenser for dem. Ved første øyekast kan det derfor se ut til at det ikke har så stor betydning hvilket grunnlag ytringene er rettet mot.

Men de store tallene skjuler variasjoner mellom ulike grupper. Når vi ser nærmere på materialet, kan det se ut til at kvinner og personer med innvandrerbakgrunn reagerer noe sterkere enn menn og majoritetsbefolkningen ellers på hatefulle ytringer rettet mot de vernede grunnlagene.⁷ Kjønnsforskjellen er tydelig: Kvinner som har mottatt ytringer rettet mot vernede grunnlag, har fem ganger større sannsynlighet enn menn for å svare at dette gjør dem mer forsiktige med å ytre seg. Forskjellen mellom personer med og uten innvandrerbakgrunn er også stor (3 ganger større sannsynlighet blant personer med innvandrerbakgrunn), men på grunn av det lave antallet respondenter er ikke denne forskjellen statistisk signifikant på det konvensjonelle nivået ($p < 0.05$) når det kontrolleres for andre egenskaper ved individene.

Ser vi disse resultatene opp mot andre undersøkelser som har studert lignende fenomener, er det likevel grunn til å tro at det er en forskjell mellom personer med og uten innvandrerbakgrunn. Som del av prosjektet *Status for ytringsfriheten i Norge* ble det i 2013 gjennomført en egen undersøkelse blant personer med «ikke-vestlig» innvandrerbakgrunn parallelt med en generell befolkningsundersøkelse.⁸ Disse undersøkelsene spurte ikke direkte om «hatefulle ytringer», men snarere om erfaringer med «ubehagelige eller nedlatende kommentarer» og «trusler» etter å ha ytret seg. På tross av ulik spørsmålsformulering ga disse dataene påfallende like resultater som det vi finner her, noe som tyder på at fenomenene som måles har stor grad av overlapp. Og siden tallgrunnlaget var større, fremstod forskjellene mellom innvandrerutvalget og majoritetsutvalget som statistisk signifikante i de undersøkelsene.

Konklusjon

I sum viser kapittelet at hatefulle ytringer i noen tilfeller representerer en sosial begrensning på ytringsfriheten, og at denne begrensningen er sterkere for enkelte grupper. Våre data gjør det dessverre ikke mulig å studere innholdet i ytringene nærmere eller å skille mellom ulike deler av innvandrerbefolkningen

7 Se detaljer i kapittel 2, tabell 2.6., s. 68, i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

8 Se kapittel 4 i følgende rapport fra første runde av *Status for ytringsfriheten i Norge*: <http://ytringsfrihet.no/publikasjon/rapport-ytringsfrihet-i-norge-holdninger-og-erfaringer-i-befolkningen-2014>

og andre minoritetsgrupper. Likevel illustrerer analysene hvordan hatefulle ytringer kan ha konsekvenser for den demokratiske debatten på minst to måter. For det første fordi ulike grupper i ulik grad utsettes for hatefulle ytringer og innholdet i ytringene de mottar, er forskjellig. For det andre fordi ulike grupper reagerer ulikt på hatefulle ytringer – noe som i sum kan bidra til skjev representasjon. Samtidig representerer (ytterligere) lovregulering av hatefulle ytringer en klar inngripen i ytringsfriheten. Hvor dramatiske konsekvensene av hatefulle ytringer oppfattes å være og hvor ytringsfrihetens grenser skal trekkes, er i siste instans et normativt spørsmål.

3 Taushetsspiraler i norsk offentlighet? Villighet til å ytre seg om publisering av karikaturer

*Audun Fladmoe og Kari Steen-Johnsen*⁹

Et heftig debattert spørsmål siden publiseringen av Mohammed-karikaturene i 2005 har vært om mediene bør publisere karikaturtegninger som kan virke krenkende, eller om de bør la det være. Det tredje kapitlet i boken undersøker i hvilken grad folk er villige til å delta i slike kontroversielle debatter, og spør om debattviljen påvirkes av hvordan en oppfatter andres meninger. Er det slik at personer som antar at deres meninger deles av et flertall, er mer villige til å ytre seg enn personer som antar at deres meninger deles av et mindretall? Holder mindretallet sin mening tilbake når flertallsoppfatningen føles for overveldende?

Vi undersøkte disse spørsmålene i en analyse av data fra andre runde av prosjektet *Status for ytringsfriheten i Norge*. Helt konkret benyttet vi spørreundersøkelsen som ble gjennomført i august 2015 – et halvt år etter terrorangrepene mot redaksjonslokalene til *Charlie Hebdo* i Paris og mot et møte om ytringsfrihet i København. I kjølvannet av disse hendelsene oppstod omfattende debatter om karikaturpublisering i norske medier. Spørreundersøkelsen vår kan gi svar på både hvordan folk oppfattet opinionsklimaet om karikaturpublisering etter denne perioden med debatt, og om denne oppfatningen hadde betydning for hvor villige folk var til å delta i debatter på ulike arenaer: både blant nærmeste venner og kolleger og på ulike offentlige arenaer (sosiale medier, radio TV). Et større, underliggende spørsmål, er hvorvidt folks følelse av reell ytringsfrihet begrenses gjennom denne typen selvbegrensningsprosesser.

9 Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 3, "Willingness to discuss the publishing of religious cartoons. Spiral of silence in the private and public spheres", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

Teoretisk bakgrunn

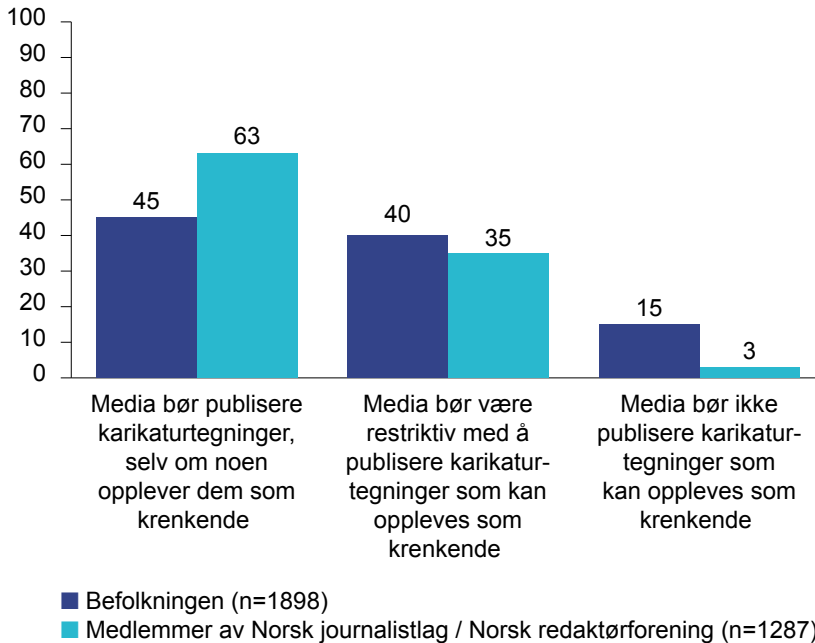
Kapitlet tar utgangspunkt i teorien om taushetsspiraler («spirals of silence»), som er utviklet av den tyske statsviteren Elisabeth Noelle-Neuman. Ifølge denne teorien er folks vilje til å ytre seg om saker avhengig av hvordan de oppfatter «opinionsklimaet», det vil si hvilke meninger som er dominerende i de omgivelsene de forholder seg til. Når man oppfatter seg selv som del av et mindretall, vil man være mindre villig til å ytre seg. Grunnen er at mennesker frykter sosial isolasjon og å stå utenfor et fellesskap. Teorien bygger dermed på et grunnleggende premiss om at mennesker er sosiale vesener og at de i sine handlinger tilpasser seg sine omgivelser – slik de oppfatter dem. Det er viktig å understreke at folks oppfatning av et opinionsklima ikke behøver å være korrekt. Det er nettopp folks *oppfatninger* av hva flertallet mener, som er det sentrale. Ifølge teorien oppstår taushetsspiraler når de som oppfatter at de er i mindretall, i stadig mindre grad er villige til å uttale det de mener, nettopp på grunn av følelsen av å være i mindretall.

Senere studier har vist at taushetsspiraler først og fremst opptrer når det er kontroversielle saker som debatteres, og også at ulike «opinionsklimaer» (befolkningen generelt, nabolaget en bor i, familie og venner) kan ha ulik betydning. I mange tilfeller vil venner og kollegers meninger om en sak være vel så viktige som den offentlige opinionen når det gjelder ens villighet til å ytre seg.

Case: Norsk karikaturdebatt i 2015

Debatten om karikaturpublisering våren 2015 er en velegnet case for å studere taushetsspiraler. I debatten uttrykte mange sterk støtte til satiremagasinet *Charlie Hebdo* («Je suis Charlie»), og den kunne dermed synes å ha en tydelig flertalls- og mindretallsposisjon. Diskusjonen var også preget av sterke synspunkter, og flere gjorde en kritisk gjensnitt til folk som ti år tidligere hadde kritisert publiseringen av de såkalte «Muhammed-karikaturene» i 2005/2006. Spørreundersøkelsene som ble gjennomført i august 2015, viste at svært få inntok en entydig restriktiv posisjon om at medier ikke bør publisere karikaturtegninger som kan oppfattes som krenkende (se Figur 1). Samtidig var ikke opinionen entydig. En stor andel, 40 prosent, mente at media burde være restriktive med slik publisering.

Figur 1 Opinionsklimaet knyttet til publisering av religiøse karikaturer. August 2015. Befolkning og journalister. Prosent

Kilde: Status for ytringsfriheten i Norge (2015). Figuren er en reproduksjon av figur 3.1 i kapitlet.

NOTE: Spørsmålsformulering: "(...) hvilken av påstandene under er mest i tråd med din mening?" Personer som svarte «Vet ikke» er ekskludert fra analysen. I undersøkelsen ble utvalget tilfeldig delt i seks grupper, hvorav fem av gruppene fikk ytterligere informasjon før spørsmålet: «De siste årene har det vært mye diskusjon om publisering av karikaturtegninger i pressen. Gitt at en karikatur kan virke [1. krenkende; 2. krenkende på kristne; 3. krenkende på muslimer; 4. krenkende på jøder; 5. krenkende på kristne, muslimer eller jøder]...». Vektet etter kjønn, alder og utdanning

Undersøkelsen ble også gjennomført blant medlemmer av Norsk Journalistlag og Norsk redaktørforening, og blant disse var det et tydelig flertall som mente at mediene uten forbehold bør publisere karikaturtegninger. Journalister har i form av sin profesjon en sentral portvokterrolle i den offentlige debatten, og basert på tallene er det naturlig å forvente at befolkningen oppfattet opinionsklimaet på denne tiden som dominert av dem som mente krenkende karikaturer absolutt bør publiseres. Dersom logikken i taushetsspiralen stemmer i dette konkrete tilfellet, ville derfor personer som inntok en mer restriktiv holdning til karikaturpublisering, være mindre villige til å diskutere dette temaet.

Hvor villige er folk til å delta i debatter om karikaturpublisering?

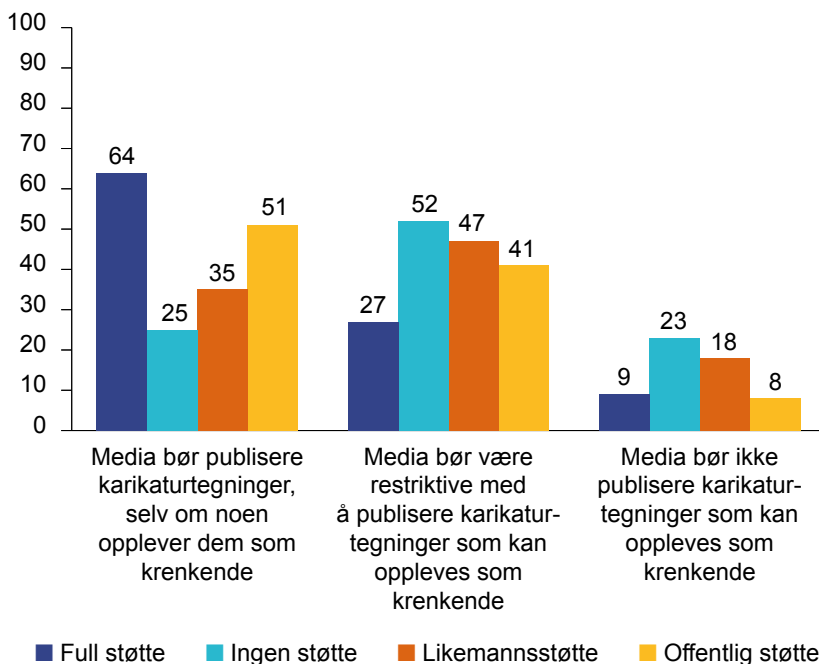
Vi ønsket å undersøke taushetsspiraler langs flere ulike dimensjoner. For det første skilte vi mellom tre ulike arenaer man kan ytre seg og delta i diskusjoner på: offentlige arenaer (TV, radio, aviser), semi-offentlige arenaer (sosiale medier, kommentarfelt) og private arenaer (nærmeste familie og venner, på arbeidsplassen).

For det andre skilte vi mellom to ulike «opinionsklimaer», nærmere bestemt den offentlige opinion og meningene til venner, familie og kolleger. Respondentene fikk spørsmål om hvor mange de trodde hadde samme mening som dem om karikaturpublisering, blant henholdsvis (1) nære venner og familie, (2) folk som bor i kommunen og (3) folk i Norge generelt. Basert på svarene delte vi respondentene inn i fire grupper:

- Full støtte («fully supported»): Personer som antar at deres syn på karikaturpublisering er i tråd med majoritetens meninger, både blant ens venner og familie og blant innbyggerne i Norge generelt
- Ingen støtte («unsupported»): Personer som antar at deres syn på karikaturpublisering er i tråd med mindretallets oppfatning, både blant venner og familie og blant innbyggere i Norge generelt
- Likemannsstøtte («Peer supported»): Personer som antar at deres syn på karikaturpublisering er i tråd med meningene til et flertall av ens venner og familie, men at synspunktet bare deles av et mindretall av innbyggere i Norge generelt
- Offentlig støtte («Publicly supported»): Personer som antar at deres syn på karikaturpublisering bare er i tråd med meningene til et mindretall av ens venner og familie, men at synspunktet deles av et flertall av innbyggere i Norge generelt

Figur 2 viser hvordan holdningene til karikaturpublisering henger sammen med oppfatningen om opinionsklimaet.

Figur 2 Standpunkt til publisering av karikaturtegninger, etter oppfatning av opinionsklimaet. August 2015. Prosent

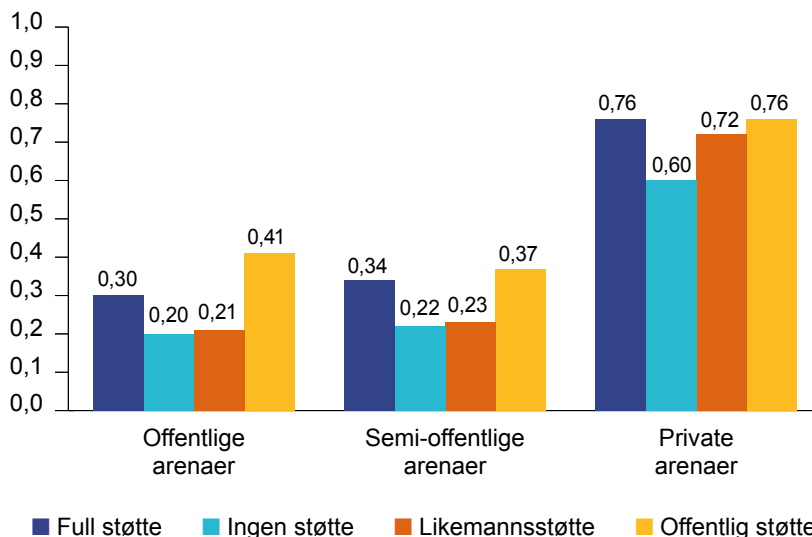
Kilde: Status for ytringsfriheten i Norge (2015). Figuren er en reproduksjon av figur 3.3 i kapitlet.

NOTE: Spørsmålsformulering: "(...) hvilken av påstandene under er mest i tråd med din mening?" Personer som svarte «Vet ikke» er ekskludert fra analysen. I undersøkelsen ble utvalget tilfeldig delt i seks grupper, hvorav fem av gruppene fikk ytterligere informasjon før spørsmålet: «De siste årene har det vært mye diskusjon om publisering av karikaturtegninger i pressen. Gitt at en karikatur kan virke [1. krenkende; 2. krenkende på kristne; 3. krenkende på muslimer; 4. krenkende på jøder; 5. krenkende på kristne, muslimer eller jøder]...». Vektet etter kjønn, alder og utdanning.

Figur 2 kan tolkes dithen at det offentlige opinionsklimaet ble oppfattet å være dominert av personer som ga entydig støtte til karikaturpublisering. Flertallet av dem som antar at deres syn på karikaturpublisering er i tråd med meningene til innbyggere i Norge generelt (gruppene «Full støtte» og «Offentlig støtte»), finner vi blant dem som mener karikaturtegninger bør publiseres uten forbehold. Blant dem som mener at media ikke bør publisere karikaturtegninger som kan oppleves som krenkende, er bildet omvendt. De fleste som mener dette, oppfatter at meningene deres ikke deles av innbyggere flest i Norge.

Spørsmålet er om oppfatningen av opinionsklimaet hadde betydning for hvor villige folk var til å delta i diskusjoner om karikaturpublisering på ulike arenaer. Resultatene tyder på det. Figur 3 viser hvor villige de fire gruppene var til å delta i slike diskusjoner (1=svært villig, 0=svært uvillig).

Figur 3 Villig til å delta i diskusjoner om publisering av karikaturer etter oppfatning av opinionsklimaet. Gjennomsnitt

Kilde: *Status for ytringsfriheten i Norge (2015)*. Figuren er en reproduksjon av figur 3.4 i kapitlet.

NOTE: 0=Svært uvillig til å delta i debatt, 1=Svært villig til å delta i debatt. Vektet etter kjønn, alder og utdanning

Figuren viser et todelt mønster. På offentlige arenaer er det slik at personer som opplever å være på linje med både den nære krets og med befolkningen (full støtte) eller på linje med befolkningen (offentlig støtte), i større grad enn andre svarer at de er villige å diskutere. På private arenaer er det annerledes. Her uttrykker personer som oppfatter at de har støtte fra venner, familie og kolleger, like sterk villighet til å diskutere som de som føler de er på linje med befolkningen. Dette betyr at offentlige og private debattarenaer har sine spesifikke opinionsklimaer som virker forskjellig. Funnene er robuste også når det kontrolleres for en rekke bakgrunnskjennetegn ved respondentene, som kjønn, alder, utdanningsnivå, hvorvidt en har fulgt med i debatten om karikaturpublisering og hvorvidt en selv har opplevd å føle seg krenket av karikaturtegninger.¹⁰

¹⁰ Se detaljer i kapittel 3, tabell 3.5., s. 101–201, i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

Konklusjon

Analysene i kapitlet viser at oppfatninger om andres meninger i noen tilfeller representerer en sosial begrensning på ytringsfriheten. I mange tilfeller behøver ikke dette være kontroversielt, og det kan like gjerne henspille på hvordan mennesker som sosiale vesener tilpasser seg hverandre. Men på et strukturelt nivå kan det være problematisk dersom en side av en sak ikke uttrykkes og belyses i tilstrekkelig grad. I den konkrete saken det her er snakk om, betyr det at argumenter for en mer restriktiv linje når det gjelder publisering av karikaturtegninger, kan ha blitt underrepresentert i offentligheten våren 2015. Dette fordi folk kan ha blitt mindre villige til å ytre seg fra det som opplevdes som en mindretallsposisjon.

4 En tillitskrise? Oppfatninger om medienøytralitet i den norske befolkningen

Hallvard Moe, Kjersti Thorbjørnsrud og Audun Fladmoe¹¹

Dette kapitlet handler om informasjonsfrihet: Retten til å kunne søke, få tilgang til og motta informasjon som er relevant for oss som samfunnsmedlemmer. Dette er ytringsfrihet sett fra et mottakerperspektiv. Informasjonsfrihet er et aspekt ved ytringsfriheten som vi møter – i hvert fall indirekte – hver gang vi leser nyheter, søker på nettet eller går på kino.

Det er vanlig å tenke at mediene er sentrale for at vi skal kunne nyte retten til informasjonsfrihet: Gjennom utvalg, presentasjon og fortolkning av relevant innhold tegner journalister opp grensene for offentligheten når de bringer informasjon til oss som borgere. Denne rollen bygger i dag på noen grunnleggende forventninger til profesjonell journalistikk: Den skal være uavhengig av politiske interesser og andre interessegrupper, og uavhengig av personlige motiver – slik at journalister kan tale makten midt i mot og jobbe for det felles gode. Men hvordan oppfatter folk at pressen håndterer den jobben? Det er utgangspunktet for analysene i dette kapitlet.

Spørsmålet berører tillit til mediene – et sentralt tema etter Brexit, valget av Donald Trump som president i USA, og den økende oppmerksomheten gitt til «falske nyheter» med journalistiske tilsvær som Faktisk.no i Norge. I vår studie ønsket vi å komme videre fra generell statistikk over folks tillit til mediene, og heller fokusere på publikums oppfatning av journalisters upartiskhet. Målet var å undersøke skiller mellom journalistikkens profesjonelle, normative idealer og folks oppfatning av hvordan de oppfylles i praksis. Med det for øyet konsentrerte vi oss først om hvordan ulike grupper i befolkningen oppfatter norske journalisters (u)partiskhet. Nærmere bestemt analyserte vi to spørsmål fra survey-undersøkelsene i prosjektet:

¹¹ Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 4, "Perceptions of journalistic bias: Party preferences, media trust and attitudes towards immigration", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

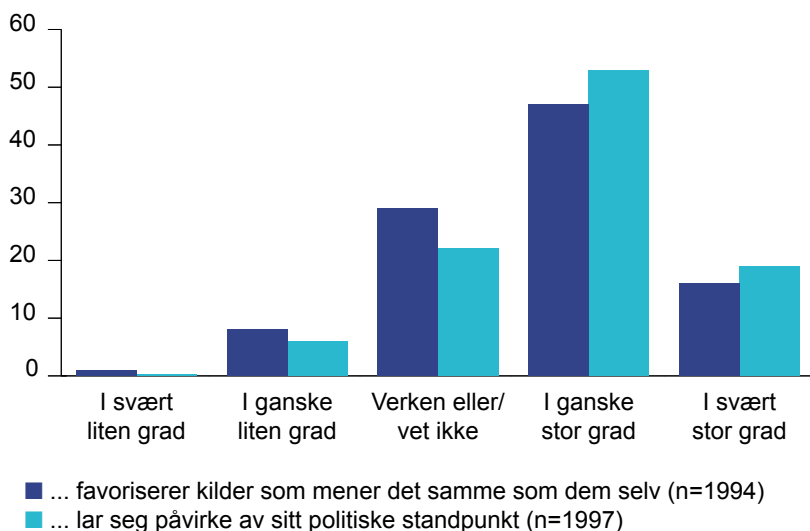
1. I hvilken grad tror du norske journalister favoriserer kilder som mener det samme som de selv?
2. I hvilken grad tror du norske journalister lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt?

Det er viktig å understreke at spørsmålene således fanger opp generelle betraktninger om nyhetsmediene, og at vi ikke skiller mellom ulike medier. Andre undersøkelser har blant annet vist at folk har større tiltro til de mediene de selv bruker enn til andre medier.

Oppfatning av journalisters partiskhet

Figur 1 viser svarfordelingen på disse to spørsmålene om journalisters upartiskhet. Generelt viser figuren at et flertall av befolkningen oppfatter at journalister er partiske. En klar majoritet tror at kilder blir favorisert når de mener det samme som journalistene (63 prosent i ganske stor eller svært stor grad). Enda flere tror journalister lar personlige syn sive inn i deres jobb (72 prosent i ganske eller svært stor grad). Tatt i betraktning det vi vet om generelle tillitsnivåer i det norske samfunnet, signaliserer dette relativt høy grad av mistro.

Figur 1 Oppfatning av journalisters partiskhet. Prosent

Ser vi nærmere på hvem som har lav tiltro til journalisters upartiskhet, finner vi at de som stemmer på partier til venstre for midten i norsk politikk, har høyere tillit til at journalister er upartiske, enn folk som stemmer på partier til høyre. Mistilliten øker gradvis fra Kristelig folkeparti og utover mot høyre. Mens 56 prosent av de som stemmer Arbeiderpartiet, sier at journalister favoriserer kilder som mener det samme som dem selv, sier for eksempel 72 prosent av Høyre-velgere og 74 prosent av Fremskrittspartivelgere det samme. Velgere lengst til venstre (SV og Rødt) ligger på samme nivå som Arbeiderpartiet. Holdning til innvandring er en viktig markør når det gjelder grad av skepsis til journalistikken. Folk som er innvandringskritiske, har markert mindre tillit til journalistenes upartiskhet enn andre. Dette gjelder særlig blant Fremskrittspartiets velgere, der en kritisk holdning til innvandring og lav tiltro til journalister ofte går hånd i hånd.

For å undersøke mer spesifikt hva det var borgerne mener er problemet, analyserte vi svar på et åpent spørsmål i spørreundersøkelsen fra 2015. Respondentene ble bedt om å beskrive hvilke grupper – om noen – som de mener i for liten grad kommer til orde i norske nyhetsmedier. Ved å analysere svarene får vi ikke vite noe representativt om befolkningen, siden bare de som er misfornøyde, blir oppfordret til å svare, men vi får innsikt i hva de som er misfornøyde med journalisters upartiskhet, mener er problematisk. Svarene kan sorteres i fem typer kritikk:

1. Kritikk av mediernes sensasjonsjag og tabloidisering, som fører til at de med ikke-ekstreme synspunkt, de med kunnskap og de som ikke søker oppmerksomhet, slipper til i for liten grad
2. Kritikk av mediernes dekning av utsatte grupper, som fører til at eldre, pasientgrupper eller velferdsmottakere ikke slipper til
3. Kritikk av mediernes oslosentrisme, som fører til at folk fra bygde-Norge ikke slipper til i tilstrekkelig grad

Disse tre typene kritikk finner vi hos respondenter på tvers av det politiske spekteret – fra ytterst til venstre til ytterst til høyre. Den fjerde typen mediekritikk handler om innvandring.

4. Kritikk av mediernes innvandringsdekning, der velgere til venstre og i sentrum mener problemet er mangelen på nyansert representasjon av immigranter, mens Høyres og FrPs velgere mener de som er kritiske til innvandringspolitikken, neglisjeres

Den femte typen kritikk handler om en oppfatning av at mediene forskjellsbehandler til fordel for venstresiden:

5. Kritikk av mediene som venstrevridde

Vi finner ingen som sier mediene er «høyrevridde». Altså er dette en kritikk kun blant velgere på høyresiden, men med nyanser. En litt forsiktig kritikk kommer til uttrykk blant Høyrevelgere. En mer konkret og skarpere kritikk kommer fra dem som sier de stemmer FrP. I de mest spisst formulerte eksemplene uttrykkes for det første en ide om at Arbeiderpartiet kontrollerer mediene, og for det andre en klar oppfattelse av at pressen skal være balansert eller politisk uavhengig. Dette er ikke nødvendigvis en utbredt oppfatning, men den finnes, og kommer altså til uttrykk hos våre respondenter.

Konklusjon

Vi vet ikke om innvandrings spørsmålet blir så sentralt i disse undersøkelsene fordi det er en sak som dekkes annerledes enn andre, eller fordi den er så høyt oppe på agendaen. Som forskere tidligere har pekt på, er det en forbindelse mellom folks engasjement i en sak, og tendensen til å mene at mediene forskjellsbehandler til fordel for motstanderne.

Men vår analyse bekrefter altså at det er utstrakt mistro til måten journalister håndterer sine egne politiske synspunkt i sin profesjonsutøvelse: Majoriteten av de spurte, har lav tiltro til journalistenes evne til å trekke legitime grenser, og denne mistroen henger dels sammen med politiske preferanser og holdninger til innvandrings spørsmålet. På tross av at det er flere tiår siden vi erklærte parti-pressen for død, og på tross av at journalister siden den gang har vektlagt profesjonens uavhengighet, er tydeligvis ikke publikum overbevist.

Er det en tillitskrise? Funnene kan tolkes som en trussel mot en samlende offentlighet, med journalistiske nyhetsmedier som en sentral institusjon og kanal for informasjonsfriheten. Samtidig må vi også understreke at mediekritikk er en sentral dyd for borgerne, og at borgerne vil ha ulik grad av tillit til ulike medier. På et grunnleggende nivå bygger vår analyse på ideen om at nyheter generelt skal være upartiske og følge etablerte, journalistiske normer. Funnene våre kan signalisere nye forventninger og kanskje også en endret rolle for mediene som kanal mellom styresmaktene og offentligheten.

5 Redaksjonelle perspektiver på innvandringsdebatten

Karoline Andrea Ihlebæk og Ingrid Endresen Thorseth¹²

En kritisk og opplyst offentlig samtale er en hjørnestein i et demokratisk system, og det har lenge vært blant nyhetsmedienes kjerneoppgaver å tilrettelegge for en mangfoldig og inkluderende debatt. Selv om den teknologiske utviklingen har ført til at folk kan ytre sine meninger uten å gå gjennom den tradisjonelle portvaktmakten til de redaksjonelle mediene, representerer fortsatt nyhetsmediene en viktig arena for den offentlige samtale i samspill med andre debattforum og sosiale medier. Et utgangspunkt for studien er hvordan debattredaktører er med på å gi bestemte debattemaer og bestemte stemmer oppmerksomhet, og dermed er med på å legge viktige premisser for debatten. Debattredaktørene utfører sitt arbeid med utgangspunkt i de normene og verdiene som ligger til grunn for den profesjonelle journalistikken. Disse etiske retningslinjene er blant annet nedfelt i Vær varsom-plakaten. Retningslinjene utgjør et viktig bakteppe når det gjelder debattredaktørenes ansvarsforståelse, og skiller nyhetsmediene fra andre ikke-redaksjonelle medier.

I kapittelet retter vi fokuset nettopp mot debattredaktører i norske regionale og nasjonale aviser, og hvordan de snakker om sin rolle og sitt arbeid i en fragmentert offentlighet, der konkurransen om å sette agendaen har blitt tøffere. Utgangspunktet for diskusjonen er håndteringen av innvandringsdebatten. Innvandring er et viktig og krevende tema som ofte berører vanskelige ytterpunkter og grenseoverganger. Debattredaktører kritiseres både for å flytte grenser for hva som er ansett som legitime meninger i debatten, men også for å være for feige eller politisk korrekte ved ikke å la kontroversielle stemmer komme til orde.

Studien baserer seg på to runder med kvalitative intervjuer. Kvalitative intervjuer har som formål å gi innsikter i informantenes tenkemåter og erfaringer, og er en hyppig brukt metode innenfor samfunnsvitenskapen. I 2014 utførte vi 13

¹² Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 5, "Editorial perspectives on the public debate of immigration", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

intervjuer hvor spørsmålene dreide seg om ytringsfrihet og håndteringen av kontroversielle debatter på ulike plattformer. I 2016 intervjuet vi ti debattredaktører spesifikt om håndteringen av innvandringsdebatten. Spørsmålene dreide seg om rolleforståelse, erfaringer og praksiser.

Debattredaktører har i dag flere ansvarsområder enn deres forgjengere, og debattporteføljen spenner fra forhåndskontrollerte formater som kronikker og leserinnlegg, til etterhåndsmodererte kommentarfelt på avisenes nettside og Facebook-side. Disse debattformene eksisterer i et hierarki, der kronikkene og leserinnleggene er ment å sette agendaen i innvandringsdebatten, mens kommentarfeltene er ment å tilrettelegge for en mer folkelig reaksjon og debatt. Kommentarfeltene blir ofte kritisert for å være problematiske, men mange debattredaktører sier de opplever relativt få problemer med disse feltene. Her er det derimot store variasjoner, som skyldes ulike tilnærminger til grenser og ulike former for kontrollmekanismer. En viktig utvikling som har funnet sted de siste årene, er hvordan avisene i større grad har blitt avhengige av Facebook, som de både konkurrerer mot og samarbeider med, som debattplattform. Dette anser debattredaktørene som et nødvendig onde.

Debattredaktører beskriver innvandringsdebatten som polarisert og til tider stigmatiserende, men flere fremhever også at innvandringsdebatten i Norge er mer mangfoldig enn tidligere. To trekk blir spesielt fremhevet: For det første anses det som positivt at det er flere unge debattanter med innvandringsbakgrunn som deltar i debatten. Mange debattredaktører fremhever at de har jobbet aktivt med å løfte disse stemmene frem ved å invitere dem til å skrive kronikker og debattinnlegg. For det andre påpekes det at det har blitt lettere å fremme innvandringskritiske perspektiver i offentligheten, spesielt i etterkant av flyktning- og migrasjonskrisen som tiltok sommeren og høsten 2015.

Når debattredaktører snakker om grenser i innvandringsdebatten, er det basert på normative, og i mindre grad juridiske vurderinger av hva som blir ansett som legitime synspunkter. En kontinuerlig utfordring er hvorvidt man skal slippe til det som blir ansett som radikale stemmer eller ikke i den medierte debatten. Selv om debattredaktører forsvarer en liberal holdning til ytringsfrihet, er mange samtidig opptatt av faren ved å alminneliggjøre ytterliggående synspunkter. Hvis man publiserer en kronikk man mener er kontroversiell og som utfordrer grensene, er mange redaktører derfor spesielt opptatt av å faktasjekke innholdet og følge opp innlegget med andre konkurrerende perspektiver – og på den måten oppnå en form for balanse over tid.

6 Ytringsfrihet i mediene 1993–2015

Terje Colbjørnsen¹³

Ytringsfrihet og pressefrihet er hyppig omdiskuterte temaer i den medierte norske offentligheten. I de senere år har grensdragninger mellom ytringsfrihet og religion vist seg særlig brennbare, som i striden om Muhammed-karikaturene i 2005–2006 og debatten etter terrorangrepet på *Charlie Hebdo*-redaksjonen i 2015. Et tidligere tilfelle av brytningen mellom ytringsfrihet og religion finner vi i forbindelse med attentatet mot forlegger William Nygaard i 1993, i etterkant av utgivelsen av Salman Rushdies *Sataniske Vers* i 1988. Dette kapitlet omhandler ytringsfrihetsdebatt i norske medier innenfor denne perioden, fra Nygaard-saken i 1993 til *Charlie Hebdo* i 2015. Kildegrunnlaget er et utvalg av norske papiraviser som både har blitt gjenstand for kvantitative og kvalitative undersøkelser. Følgende spørsmål har vært sentrale:

- Har det vært en økning i omtalen av ytringsfrihet som tema i perioden 1993–2015?
- Forekommer ytringsfrihetsdebatten som en konstant størrelse eller mer sporadisk?
- Hvilke saker synes å aktivere ytringsfrihetsdebatt?
- Hvilke argumenter og posisjoner avtegner seg i ytringsfrihetsdebatter?

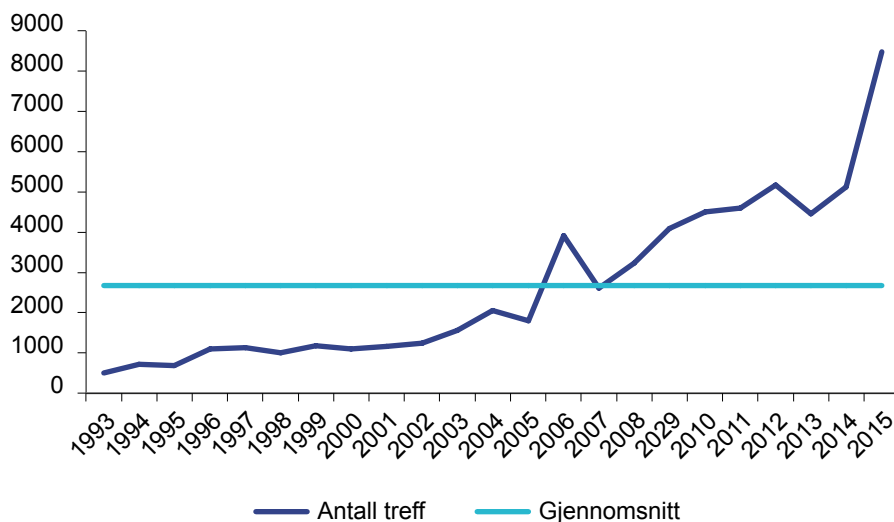
Det historiske perspektivet 1993–2015 innebar at undersøkelsen forholdt seg til papiraviser, og altså ekskluderte webmedier og sosiale medier. Databasen til Atekst/Retriever ble brukt for å hente nyhetssaker og meningsstoff der «ytringsfrihet», «pressefrihet» og liknende termer er brukt. Analysen gir dermed et bilde av papiravisomtalen i perioden, ikke ytringsfrihetsdebatten i hele sin bredde.

13 Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 6, "Debating freedom of expression in Norwegian media: Critical moments, positions and arguments", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

Hovedfunn

Analysen av det kvantitative materialet viste for det første at omtalen har økt over tidsrommet som er undersøkt. Figur 1 indikerer en jevnt stigende kurve frem til 2005, da kurven gjør et kraftig hopp. Tilsvarende er det flere markerte toppunkter i perioden fra 2005 til og med 2015, med et særlig markert toppunkt i 2015.

Figur 1 Medieomtalen av «ytringsfrihet», «pressefrihet» og beslektede termer i norske papiraviser 1993–2015

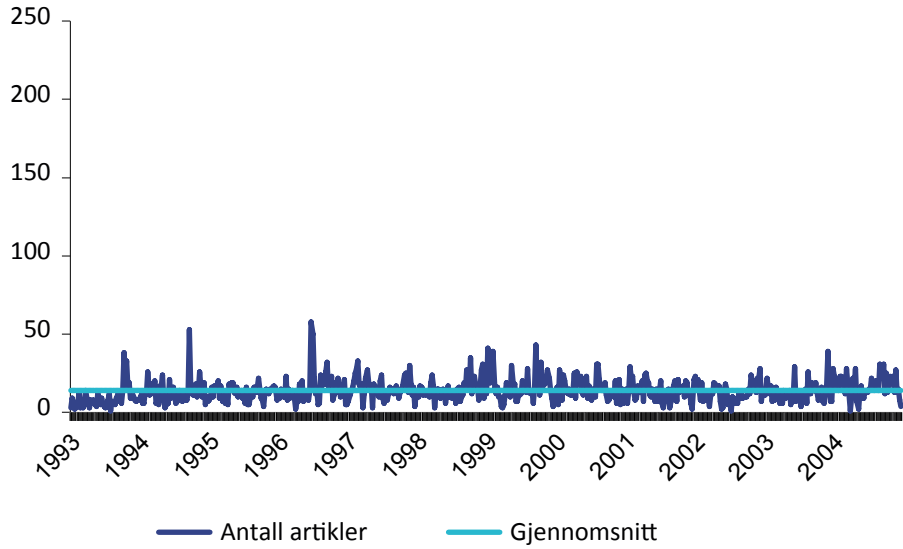

Kilde: Atekst

Figur 1 underbygger inntrykket av at medieomtalen av ytringsfrihet har økt kraftig over tidsrommet, men gir ingen svar på hvilke saker som er fremtredende eller, mer presist, hvordan omtalen fordeler seg.

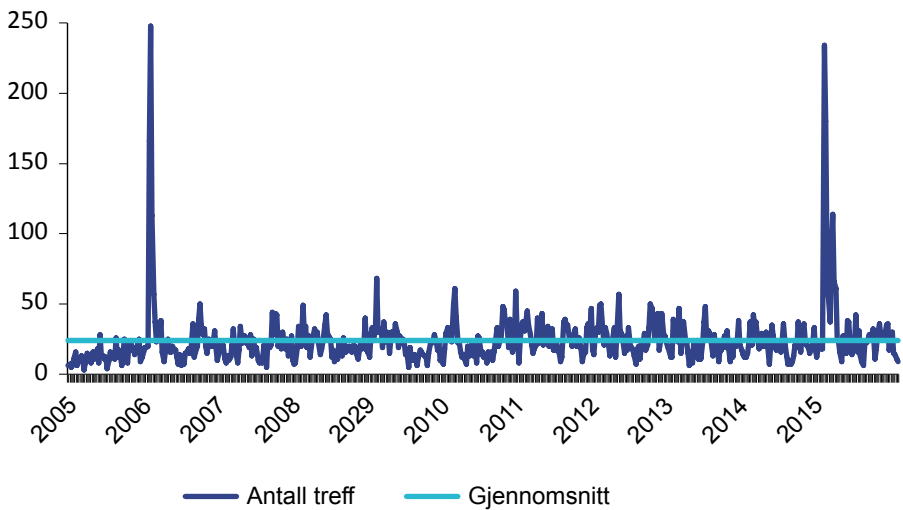
For å utvide forståelsen av hvordan medieomtalen av ytringsfrihet fortoner seg, gjennomførte jeg en mer presis analyse der tidsintervallene ble snevret inn til uker. Dette var basert på en hypotese om at omtalen var sterkt knyttet til tidsbestemte hendelser. Av praktiske hensyn ble perioden delt i to, hhv. 1993–2004 og 2005–2015, jf. figur 2 og 3 under.

Figur 2 Medieomtale av «ytringsfrihet» 1993–2004, ukesintervall

Kilde: Atekst

Figur 3 Medieomtale av «ytringsfrihet» 2005–2015, ukesintervall

Kilde: Atekst

Figur 2 og 3 viser at omtalen for en stor del fremtrer som relativt små variasjoner rundt et gjennomsnitt, avbrutt av noen klart definerte topper. Figur 2 indikerer at perioden 1993–2004 inneholder flere mindre toppunkter, men den overordnede tendensen her er mindre avvik fra gjennomsnittet. Som figur 3 viser, er mønsteret med topper og daler langt tydeligere markert for perioden 2005–2015. Tilsvarende som figur 1 viste et vannskille i 2005, da papiravisdekningen økte markant, viser det seg at epoken fra 2005 også er ulik den forutgående ved at dekningen varierer kraftigere rundt gjennomsnittet.¹⁴

Jeg foretok også en analyse av hvilke saker som førte til bruk av ytringsfrihetsbegrepet i de mest markerte toppunktene. Toppunktene ble, med et begrep fra Boltanski & Thévenot, kalt «kritiske øyeblikk». De kritiske øyeblikkene i perioden 2005–2015 grupperte seg som tre klynger rundt spesifikke hendelser, der nettopp karikaturkonfliktene i 2006 (opptøyer etter Muhammed-karikaturene i uke 5–7) og i 2015 (angrepet på *Charlie Hebdo* uke 2–4, samt angrepet på Krudttønden i København uke 7–8) stod ut. Utover de markerte kritiske øyeblikkene var medieomtalen relativt jevnt fordelt over perioden. Det er verdt å merke seg at nivået på medieomtalen generelt falt tilbake til gjennomsnittet ganske raskt etter toppunktet, i løpet av en uke eller to.

Figur 2 og 3, sammenstilt med en innholdsanalyse av sakene som figurerer inn under toppunktene, viser med andre ord at omtalen av ytringsfrihet i papiravisene følger et mønster der medieomtalen øker kraftig i tilknytning til bestemte hendelser og yringer, for så å falle tilbake til et slags offentlighetens normalnivå.

De kvantitative analysene ga et godt bilde på mediedekningens omfang og overordnede dynamikk. For å få et bedre innblikk i hva ytringsfrihetsdebatten egentlig omhandler, foretok jeg en kvalitativ analyse av utvalgte toppunkter i 2006, 2010 og 2015. Formålet var å finne argumentative hovedposisjoner i ytringsfrihetsdebatten. Innsnevringen av ytringsfrihetsdiskursen til argumenter og debatt innebar også et utvalg som kun tok for seg avisenes meningsstoff, nærmere bestemt kronikker, leserinnlegg og lederartikler i åtte aviser (n=140).

Ytringsfrihetsdebatten i de tre tidsutsnittene som ble valgt (uke 8 i 2006, uke 7 i 2010 og uke 9 i 2015), var tett knyttet til karikaturstridene. I tillegg til Muhammed-karikaturene og *Charlie Hebdo*/Krudttønden (som nesten sammenfalt i tid), er det et tredje utsnitt der debatten i stor grad kretset rundt Dagbladets gjengivelse av en karikatur av Muhammed, som avstedkom protester i 2010.

¹⁴ Relevante indikatorer som standardavvik støtter denne observasjonen: For perioden 1993–2004 er standardavvik 7,3 mot 19,9 for 2005–2015 (relativt standardavvik 52,5 prosent mot 83,6 prosent; gjennomsnittsavvik 10,2 mot 5,3)

I ytringsfrihetsdebatten finner vi gjerne en metadiskurs om ytringsfrihetens grenser: Hvor går grensen for akseptable ytringer, og hvem bestemmer hvor grensen går? Debattene i de tre tidsutsnittene bar alle preg av slike grensedragninger. Den klareste distinksjonen fant sted i skjæringen mellom ytterpunktene absolutister og konsekvensialister. Førstnevnte gruppe finner ingen legitime grunner til å innskrenke ytringsfriheten: Vi vil ikke rokke ved våre verdier! På motsatt ende argumenteres det (tilnærmet) konsekvensetisk ved å vise til at ytringsfriheten må balanseres mot andre verdier og formål: Man kan ikke si akkurat det man vil uten hensyn til hva mottakeren føler og tenker! Som ytterpunkter er disse posisjonene enklest å identifisere, men materialet inneholder en rekke nyanserte mellomposisjoner som i bunn og grunn er mer gjennomgående i debattene. Som en metadebatt, altså en debatt om hvordan vi kan og bør diskutere en sak, preges ytringsfrihetsdiskursen i mitt materiale nettopp av forhandlinger om grenser for ytringsfrihet, om hvordan eller hvorfor vi kan eller bør – eller ikke kan og ikke burde – sette grenser, og om hvem som i så tilfelle sitter med retten til å trekke grensene.

Samtlige artikler ble i analysen knyttet til én av seks argumentative hovedposisjoner, basert på hvilken type argumentasjon som var mest fremtredende. Konkret kunne det dreie seg om i hvilken grad skribenten henviste til forskning om ytringsfrihet, brukte historiske resonnementer, argumenterte med bakgrunn i ytringsfrihetsjus eller appellerte til følelser og egne opplevelser. Særlig var jeg opptatt av dette siste aspektet, basert på uttrykte forestillinger om at offentligheten er preget av en krenkelsesdiskurs.

Krenkethet i denne sammenhengen kan beskrives som fornemmelsen av å få sine verdier og følelser nedvurdert gjennom andres ytringer. Jeg fant imidlertid ikke støtte i mitt materiale, verken fra 2006, 2010 eller 2015, for at den medierte offentligheten var dominert av krenkethet som en argumentativ posisjon. Det finnes eksempler på leserinnlegg og kronikker som argumenterte med støtte i følelser og uttrykte krenkethet på egne eller andres vegne, men disse representerte et lite mindretall. I hovedsak var argumentene fundert i historisk-filosofiske betraktninger om ytringsfriheten, eller ytringsfrihet ble betraktet primært i lyset av den aktuelle saken alene.

Konklusjon

Oppsummert viser studien at det har vært en økning i papiravisomtalen av ytringsfrihet i perioden 1993–2015, men at omtalen ikke er lineært økende: Ytringsfrihetsdebatten er med andre ord ikke konstant tilstedeværende, men fluktuierer kraftig og tar form av intensiv omtale knyttet til visse emner, nyhets-saker og konkrete ytringer. Oppmerksomheten stiger her kraftig i 1–3-ukers intervaller, før den faller tilbake til et normalnivå. I tidsrommet 1993–2015 kan disse «kritiske øyeblikkene» knyttes til karikaturstrider. Studien gir dermed klar empirisk støtte til forståelsen av karikaturstridene – særlig opptøyene etter publikasjonen av Muhammed-karikaturene i 2006 og etter angrepene på *Charlie Hebdo* og Krudttønden i 2015 – som referansepunkter og kritiske øyeblikk i ytringsfrihetsdebatten.

Studien identifiserer videre noen hovedposisjoner i debattene og undersøker påstanden om at det eksisterer en krenkelsesdiskurs i offentligheten. Snarere enn en dominans av følelsesbaserte argumenter, finner denne studien en rekke eksempler på argumenter som stiller spørsmål ved gyldigheten av den følelsesmessige-affektive responsen. Dermed inntar krenkethet en sentral rolle i den medierte offentlige sfæren, ikke primært som en hovedposisjon i seg selv, men som en motpol man argumenterer overfor og distanserer seg fra.

7 Trusler, hets og partikultur: Grenser for ytringsfrihet i det politiske feltet

Arnfinn H. Midtbøen¹⁵

Ytringsfrihetens kanskje viktigste funksjon er å tilrettelegge for en kritisk offentlighet. En viktig del av denne kritikken, der pressen har en særlig viktig rolle, er å sette maktpersoner – og ikke minst politikere – under lupen. Det er ikke tvil om at politikere både skal og må tåle mye kritikk. De må også finne seg i å utsettes for både ubehagelige kommentarer og satire – og antakelig mer enn de fleste andre grupper i samfunnet. Dette utgangspunktet samsvarer også med befolkningens syn: I første runde av ytringsfrihetsprosjektet undersøkte vi den generelle aksepten for nedsettende ytringer om ulike grupper. Vi fant den gangen at folk har langt høyere toleranse for at politikere utsettes for dette, sammenlignet med for eksempel innvandrere, kristne eller muslimer.¹⁶

Det er likevel tvil om at presset på enkeltpersoner kan bli for stort, og det er verdt å spørre seg hvor mye politikere egentlig skal måtte tåle. Trusler og trakassering kan få politikere til å bli mer tilbakeholdne med å engasjere seg i kontroversielle spørsmål de ellers ville tatt opp, eller rett og slett å trekke seg som politikere. Samtidig kan politikeres opplevde ytringsfrihet også påvirkes av andre faktorer enn individuelle erfaringer med trusler, hets og sjikane. Det jeg her kaller *uformell partikultur*, er med på å definere hva som utgjør tabuområder eller temaer som oppfattes som «farlig» eller «forbudt» å snakke om i de ulike partiene – og hvordan overtredelse av disse uformelle reglene sanksjoneres internt. Et nyttig skille i studier av opplevd ytringsfrihet i det politiske feltet går dermed mellom eksterne og interne barrierer mot deltakelse. Dette skillet samsvarer med de sosiale mekanismene som regulerer deltakelse i offentligheten generelt, nemlig *utstøttingsmekanismer* – som følge av trusler og hets utenfra, og *selvsensur* – som følge av konformitetspress internt i gruppen man tilhører.

15 Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 7, "Boundaries of free speech in the political field", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

16 Se kapittel 3 i sluttrapporten fra første runde av *Status for ytringsfriheten i Norge*: <http://ytringsfrihet.no/publikasjon/rapport-status-for-ytringsfriheten-i-norge-hovedrapport-fra-prosjektet-2014>

I denne studien undersøkte jeg spørsmålet om politikeres opplevelse av egen ytringsfrihet og erfaringer med offentlig deltakelse ut fra en antakelse om at forhold både eksternt og internt påvirker politikeres ytringsrom. Jeg har intervjuet lederne av de politiske ungdomspartiene og ikke politikere på Stortinget eller i Regjeringen. Grunnen til det er at rekruttering av ungdom til politikken er av avgjørende betydning for demokratiet. Ungdomspartilederne i Norge er særlig innflytelsesrike sammenlignet med de fleste andre land: De fleste av dem er aktive og synlige i offentligheten; de er representert og har stemmerett i moderpartienes sentralstyret; og de er aktive på partienes landsmøter. Ungdomspartiene er dessuten viktige kanaler for rekruttering til den politiske eliten. Dagens ungdomspolitiske ledere er interessante også i form av de særegne erfaringene som preger denne generasjonen. 22. juli 2011 er en kraftfull felles referanse som de alle deler. Men dette er også en generasjon som har hatt hele sin politiske sosialisering i en tid preget av omfattende, offentlige debatter om ytringsfrihet og ytringsansvar, karikaturkriser og hatprat. Hvilke erfaringer de som morgendagens politiske ledere har med egen deltakelse i offentligheten, og hvordan de oppfatter at ytringsfriheten burde reguleres, kan derfor gi en pekepinn på samfunnsutviklingen i årene framover.

Kapittelet bygger på intervjuer med samtlige ledere for de ungdomspolitiske partiene som hadde disse vervene våren 2016 – fra Rød Ungdom på venstresiden til FpU på høyresiden, i tillegg til én tidligere SU-leder og én tidligere leder av Senterungdommen. Selv om hele det politiske spekteret dekkes i denne undersøkelsen, er det likevel viktig å komme med noen forbehold: For det første er ungdomspartilederne sterke personligheter med klare meninger, som i noen tilfeller har synspunkter som neppe deles av flertallet i partiene. Dette er altså ingen representativ undersøkelse, verken av ungdomspolitikken eller av politikere generelt. For det andre fokuserte jeg i intervjuene på innvandring og integrasjon, religion og karikaturstrid. Selv om dette er temaer som ligger i kjernen av den offentlige ytringsfrihetsdebatten, er det ikke tvil om at andre spørsmål – og fokus på andre debattområder – kunne ha ført til andre konklusjoner, kanskje særlig når det gjelder poenget om partikultur. Til slutt er det viktig å poengtere at jeg i kapittelet, og til dels i denne oppsummeringen, navngir personene som er intervjuet. Dette er uvanlig i kvalitative studier, men var helt nødvendig fordi datamaterialet er uløselig knyttet til de konkrete personene jeg har intervjuet og deres erfaringer og synspunkter. At de ville bli omtalt ved navn, var de selvsagt alle klar over før vi startet intervjuene, og de har samtykket til at jeg kunne gjøre dette.

Eksterne barrierer: Erfaringer med trusler og hets

De fleste lederne jeg intervjuet, fortalte at de har opplevd å få negative kommentarer på sosiale medier. Deres konkrete erfaringer varierer likevel sterkt. Ungdomspartilederne skiller seg fra hverandre ved at noen er mer synlige og har lettere tilgang til mediene enn andre, i kraft av størrelsen og posisjonen til moderpartiet, profesjonaliteten i partiapparatet og evnen til å formulere seg tydelig om kontroversielle spørsmål. Graden av synlighet påvirker hvor utsatte de er.

Men erfaringene til lederne jeg har intervjuet, er også tydelig preget av andre dimensjoner – som kjønn og minoritetsbakgrunn, og alvorligheten i hva de forteller om, er slående forskjellig. Nåværende leder av AUF, Mani Hussaini, forteller for eksempel om grove, verbale angrep da han ble valgt som leder av ungdomspartiet. Og da han engasjerte seg i Syria-krisen våren 2015 og argumenterte for at Norge burde ta imot flere flyktninger, opplevde han at hans egen bakgrunn som flyktning, hans hudfarge og hans angivelige muslimske identitet ble vendt mot ham og brukt som utgangspunkt for både trusler og hets. At Hussaini slett ikke er muslim, sier noe kraftfullt om at innvandrerbakgrunn ser ut til å ha blitt ensbetydende med muslimsk bakgrunn i deler av den norske nettoffentligheten.

Det er likevel ikke bare Hussaini som forteller om grove, verbale angrep. Flere av de kvinnelige ungdomspartilederne beskriver alvorlige tilfeller av hets og sjikane direkte rettet mot deres kjønn. Dette er en form for sjikane som ingen av de mannlige politikerne forteller at de har opplevd. Og Sandra Borch, den tidligere lederen av Senterungdommen, beskriver svært grove tilfeller av verbale angrep, konkrete drapstrusler og sjikane av familiemedlemmer – som gikk så langt at hennes bevegelser i valgkampen 2013 ble overvåket av PST. Opplevelsene som en del av disse ungdomspolitikere har med å stå i den offentlige debatten, er heftige, og de gjør tydelig hvilke omkostninger synlig politisk lederskap kan medføre.

Interne barrierer: Uformell partikultur

Erfaringer med trusler og hets rettet mot enkeltindivider er et klart eksempel på en trussel mot ytringsfriheten, og vil i en del tilfeller også kunne føre til domfellelse dersom sakene blir anmeldt og brakt for retten. Den opplevde ytringsfriheten påvirkes imidlertid ikke bare gjennom trusler utenfra. De opererer også på subtile måter i partiorganisasjonene, gjennom opplevelsen politikerne har av

hva som kan diskuteres og hva som er tabu – og som kan føre til sanksjoner fra ens egne.

I intervjuene mine med ungdomspolitikere stilte jeg et åpent spørsmål om det var temaer eller debatter de vegret seg for å gå inn i. Samtlige forteller at det finnes vanskelige saker der de opptrer med forsiktighet – enten fordi de er hjertesaker i partiet eller fordi de er kontroversielle i samfunnsdebatten, som innvandring. På spørsmål om det er bestemte personer eller miljøer man tar hensyn til før man går ut offentlig, svarte en av lederne at han ser for seg fire–fem hoder i partiorganisasjonen og prøver å forestille seg hvordan de vil reagere på et utspill, før han setter noe på trykk. Dette er en god illustrasjon på måten de fleste politikere nok opptrer på, og som også reflekterer en viktig side ved partiledervet: En leder skal representere partiets synspunkter og henter sin legitimitet fra hvordan man skjøtter dette ansvaret. I utgangspunktet er dette derfor bare et uttrykk for hvordan politiske prosesser fungerer.

Lederne for ungdomspartiene på venstresiden i politikken – det vil si lederen for Rød Ungdom og det som nå er de to forhenværende lederne av SU – forteller likevel om en partikultur der en del synspunkter og viktige debatter sjelden fremmes, og der de som utfordrer partilinjen, risikerer å oppleve stempeling og sosial ekskludering fra sine egne. Dette gjelder særlig i innvandringsspørsmålet og hvordan de som politikere skal forholde seg til konservative praksiser og holdninger i en del innvandrer miljøer. Venstresidelederne beskriver en bekymring i partiene for at innvandringskritikk kan bidra til at man løper Fremskrittspartiets ærend. De forteller at dette bidrar til intern konformisme, der faren for sanksjoner legger lokk på viktige diskusjoner som disse organisasjonene egentlig burde være fullt kapable til å diskutere fritt.

Innvandringsspørsmålet reiser nok et særlig vanskelig dilemma på venstresiden i politikken. Dette er partier som har hatt et klart fokus på å bekjempe rasisme og diskriminering i storsamfunnet, som tradisjonelt har ønsket en oppmykning av innvandringspolitikken – og som ønsker å sette søkelyset på hatefulle ytringer eller eksterne barrierer mot deltakelse. Å samtidig stille kritiske spørsmål til volumet av innvandring eller å diskutere reelle problemer i en del innvandrer miljøer – for eksempel synet på kvinners frihet og likestilling, eller holdninger til homofili – kan dermed oppleves som risikofylt fordi man kan bidra til å støtte argumentene til politiske meningsmotstandere. I praksis kan dette likevel resultere i at man legitimerer holdninger man egentlig er imot. Og frykten for å trække feil kan bidra til at reell intern uenighet holdes nede – og at synspunkter som bryter med flertallets mening, forbigås i taushet.

Implikasjoner for ytringsfriheten og den demokratiske offentligheten

Hva slags implikasjoner har disse funnene for ytringsfriheten, og for demokratiet? Er det slik at erfaringer med særlig grove tilfeller av trusler og hets fører til at politikere ønsker en strengere regulering av ytringsfriheten? Og fører et tøft debattklima eller lav takhøyde i partiorganisasjoner til at enkelte trekker seg tilbake fra politikken – eller hindrer rekruttering av nye medlemmer?

Så godt som alle ungdomspolitikere jeg har snakket med, ønsker ikke noen strengere regulering av ytringsfriheten enn det som allerede er tilfellet. Snarere er det en sterk omhegning av ytringsfriheten som prinsipp, og en delt oppfatning om at mediene bærer et stort ansvar for hva som kommer på trykk – men at de står fritt til å ta sine egne vurderinger.

De fleste ungdomspartilederne bekymrer seg imidlertid for at unge politikere vil trekke seg ut når de ser hva slags omkostninger et politisk engasjement kan medføre. Flere forteller at de for å dempe omkostningene ved deltakelse konsekvent sender personlige støttemeldinger til partimedlemmer som har ytret seg offentlig, noen forbereder og stålsetter unge partimedlemmer for hva som kan komme – og mange opplever sterk støtte fra personer i moderpartiene når det stormer. Dette er eksempler på hvordan fellesskap kan fungere som en trygg buffer mot det som kan være en ganske nådeløs offentlighet.

Men hva så når det er trekk ved fellesskapene selv som hindrer at bestemte synspunkter kommer til overflaten? Om dette er det få refleksjoner blant politikere jeg har intervjuet. Dette er antakelig illustrerende for en viktig forskjell mellom eksterne og interne barrierer mot opplevelsen av ytringsfrihet i politikken. Eksterne barrierer – i form av trusler, hets og sjikane – kan gi opphav til en følelse av fellesskap og identitet i organisasjonen – og gi en bekræftelse på verdiene som binder medlemmene sammen. Interne barrierer som stammer fra konformitetspress i organisasjonene selv, er noe helt annet. Å utfordre interne barrierer innebærer en risiko for å komme på kant med venner og partikamerater, oppleve sosial isolasjon i sitt eget miljø og skape splittelse i organisasjonen – altså det motsatte av samhörighet. Dermed er interne barrierer selvsagt også langt vanskeligere å ta tak i, men likevel av stor betydning for å sikre kritisk meningsbrytning internt i partiene – og i den demokratiske offentligheten.

8 Representasjonens forbannelse? Etniske og religiøse minoriteter i norsk offentlighet

*Marjan Nadim*¹⁷

Ikke alle er – eller kan være – i media. Men hvis bestemte stemmer eller perspektiver systematisk blir fraværende fra den offentlige debatten, kan det utgjøre et demokratisk problem. For å få en bedre forståelse av ytringsfrihetens grenser er det derfor relevant å undersøke tilgangen til den offentlige debatten for minoriteter, som vi vet ofte er underrepresentert i mediene. Dette kapittelet ser på betingelsene for å delta i den offentlige debatten for personer med etnisk eller religiøs minoritetsbakgrunn, og ser spesielt på dilemmaer knyttet til representasjon. Representasjon handler ikke bare om hvem som er tilstede i mediene, men også om hvem man får lov til å være der, hvordan man blir portrettert og hva man får snakke om.

Kapittelet er basert på en kvalitativ studie av personer med etnisk eller religiøs minoritetsbakgrunn som er potensielle, men ikke etablerte, deltagere i den offentlige debatten. Det ble gjort 12 intervjuer med folk som har formelle eller uformelle posisjoner (i organisasjoner, i det etniske miljøet eller i arbeidslivet) som gjør det relevant å delta, og hovedfokuset er på deltagelse i de tradisjonelle, redigerte mediene. Kapittelet trekker i tillegg på tidligere empiriske studier av aktive deltagere i den offentlige debatten med minoritetsbakgrunn.

Tilgang til mediene

Når det gjelder tilgang til mediene og den offentlige debatten, er det en klar oppfatning blant informantene om at de har mulighet til å delta, hvis de skulle ønske det. De oppfatter norske medier som interessert i personer med minoritetsbakgrunn, og de ser jevnlig andre med minoritetsbakgrunn få plass. Men selv om tilgang i seg selv ikke blir sett på som en utfordring, problematiserer de

¹⁷ Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 8, "Ascribed representation: Ethnic and religious minorities in the mediated public sphere", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

betingelsene for tilgang – nærmere bestemt hvem de får lov til å være i den offentlige debatten.

Hvem får man lov til være?

Det er en klar oppfatning om at å delta i mediene innebærer å bli tilskrevet en minoritetsidentitet, uavhengig av hvordan de ønsker å identifisere seg selv. Informantene opplever at redaktører og journalister primært er interessert i dem som representanter for sin minoritetsgruppe. Tilgang til mediene er ikke et problem så lenge de holder seg til minoritetsrelevante temaer, som religion, integrering eller innvandring, men er mer utfordrende hvis de ønsker å ta opp noe annet. Videre opplever de at de blir tilskrevet en minoritetsidentitet i møtet med publikum, lesere og seere. Informantene mener at så lenge du er synlig minoritet, er det nesten uunngåelig at fokuset blir på minoritetsidentiteten din, uavhengig av om det er relevant for den aktuelle saken eller ikke.

Informantene i denne studien opplever altså at uavhengig av hvordan de ønsker å identifisere seg selv, er det en risiko ved å delta i den offentlige debatten at de blir redusert til *Minoriteten*. De snakker blant annet om frykten for å bli «Jøden» eller «Muslimen» i norsk offentlighet. Problemet er ikke så mye at deres etniske eller religiøse identitet gjøres synlig, men at dette aspektet ved identiteten deres ender opp med å definere dem fullstendig.

Ulike former for representasjon

Dette har mange paralleller til diskusjonen om kvinner og andre minoriteter i politikken. I den sammenheng skiller statsviteren Anne Phillips mellom ulike former for representasjon. På den ene siden har du en form for grupperepresentasjon hvor man utelukkende blir sett på som en representant for en gruppe. Når etniske eller religiøse minoriteter behandles som representanter for sin gruppe, uavhengig av om de selv tar på seg denne rollen, antyder man at alle – for eksempel jøder – har noe til felles som gjør at et hvilket som helst individ med jødisk bakgrunn kan representere alle jøder. Individet og individuelle forskjeller – og forskjeller basert på kjønn, alder, politisk overbevisning etc. – forsvinner. Man *er* gruppen sin.

På den andre siden har du en form for representasjon der folk kan delta som individer, med sine distinkte erfaringer og interesser. Disse erfaringene og interessene kan være formet av minoritetsbakgrunnen, og derfor er det viktig at

man har et mangfold av stemmer representert. Men selv om man representerer et minoritetsperspektiv, innebærer ikke dette at man blir redusert til denne ene delen av identiteten sin.

Konsekvenser av representasjon

Hvorfor er dette med representasjon så viktig for informantene? Foruten det identitetsmessige ubehaget ved å bli tildelt en rolle du ikke nødvendigvis er komfortabel med, opplever informantene i studien at det er noe mer på spill:

- Hatefulle reaksjoner: Noen har opplevd negative eller skremmende reaksjoner, mens andre kjenner noen som har opplevd det. Informantene har en klar oppfatning om at personer med muslimsk bakgrunn er spesielt utsatt.
- Tilskrevne holdninger og verdier: Når fokuset blir på minoritetsbakgrunnen, opplever informantene at de blir tilskrevet bestemte holdninger og verdier, og at de må stå til ansvar for, eller posisjonere seg i forhold til, det andre har gjort eller sagt.
- Underminering av profesjonell kompetanse: Informantene er bekymret for at det å bli tildelt rollen som Minoritet vil overskygge deres profesjonelle kompetanse, i den grad at det vil ha konsekvenser for karrieren deres.

Legitimitet til å representere

Et siste dilemma med representasjon er knyttet til legitimiteten til å representere. Representasjon handler ikke bare om rollen din mot omverden, det handler også om hvordan gruppen du tilsynelatende representerer, ser og identifiserer deg. Folk har ulike posisjoner innad i en gitt gruppe, og en utfordring med å bli tilskrevet (eller ta på seg) en rolle som en representant er spørsmålet om med hvilken legitimitet man kan ha en sånn rolle. Det kan være vanskelig å insistere på at du deltar i den offentlige debatten som et individ, også overfor ditt eget miljø. Dermed spiller posisjonen folk har i miljøet sitt, enten formelt eller uformelt, en rolle for deres ønske om å delta i offentlig debatt. Dette illustrerer at eventuelle begrensninger for minoriteters bruk av sin ytringsfrihet ikke bare kommer fra majoritetssamfunnet eller betingelsene som settes av mediene, men også fra forhold internt i minoritetsmiljøene.

Strategier

Hvordan håndteres risikoen for tilskrevne identiteter? Noen ser på minoritetsbakgrunnen som en ressurs de kan spille på, og utnytter at det kan åpne dører for dem. Som en av informantene sier: Han «spiller minoritetskortet eller religionskortet». De fleste problematiserer og utfordrer imidlertid det de opplever som et overdrevent fokus på deres minoritetsstatus. Det varierer i hvilken grad de mener det er et unngåelig aspekt ved mediedeltagelse eller ikke. For noen av de potensielle deltakerne i offentligheten er strategien for å unngå problemet rett og slett å unngå deltagelse i mediene. Men den fremste strategien for å utfordre tendensen til å bli redusert til en minoritet ser ut til å være å unngå minoritetsrelaterte temaer. Noen ønsker å kun holde seg til saker de anser som faglig relevante for dem, mens andre unngår minoritetsrelevante temaer selv om dette i utgangspunktet er temaer de er interessert i å diskutere. En konsekvens av representasjonens forbannelse er dermed at den kan frata individer mulighet til å diskutere temaer hvor de mener de hadde hatt noe å bidra med.

Avslutning

Det har vært, og er, store endringer i mediene når det gjelder etniske og religiøse minoriteter. Norske medier virker stadig mer bevisste på hvordan de håndterer mangfold, og det finnes en rekke eksempler på at det er mulig å overskride etniske og religiøse grenser og delta i den offentlige debatten som et individ, på sine egne betingelser. Samtidig viser denne studien at den gamle historien om tilskrevne identiteter og minoritetsspesifikke barrierer for deltagelse ikke har mistet sin relevans. Det er påfallende at frykten for å bli redusert til en minoritet fortsatt er så sterk hos mange som kunne hatt viktige bidrag i offentligheten.

Utfordringen med representasjonens forbannelse er todelt. Det må være mulig for personer med minoritetsbakgrunn å delta i offentligheten som noe annet enn minoriteter, og hvor minoritetsbakgrunnen blir irrelevant hvis den er irrelevant. Dette ser vi allerede eksempler på i det norske mediebildet. Men det er et problem hvis løsningen blir å holde seg unna viktige, minoritetsrelaterte temaer. Representasjonen har ikke mistet sin forbannelse før individer med minoritetsbakgrunn kan delta i den offentlige debatten, ikke som representanter for en minoritet i seg selv, men som individer med unike erfaringer og perspektiver – som i tillegg til mye annet kan være formet av deres minoritetsstatus.

9 Innvandringskritikk: Moralske grenser, taushet og polarisering

Kjersti Thorbjørnsrud¹⁸

Dette er en studie som undersøker hvordan polarisering, stigmatisering, selv-sensur og tilbaketrekning preger debatten om innvandring og integrering i dagens Norge. Fokuset settes på hvordan folk som er innvandringskritiske opplever debattklimaet. Kvalitative intervjuer gir innblikk i erfaringer knyttet til det å ytre seg kritisk om innvandring på ulike arenaer. Analytisk bygger studien på Jeffrey Alexanders teori om symbolske grenser i den offentlige sfære. Disse grensene markerer hvilke aktører og standpunkter som er moralske og umoralske, og dermed hvem som regnes som legitime deltagere i det offentlige ordskifte. Kampene står om hvem som skal defineres ut, og hvem man dermed bør markere avstand til og unngå å bli assosiert med.

Bakgrunnen for denne studien er sentrale funn fra de omfattende surveyene vi har gjennomført som del av prosjektet *Status for ytringsfriheten i Norge*, i 2013 og 2015. De viste – og tendensen forsterket seg over tid, snarere enn å avta – at svært mange er forsiktige med å uttrykke sin mening i ulike fora: blant familie og venner, på jobb, på åpne nettsider eller i sosiale medier. På spørsmål om man er villig til å uttrykke sin mening om noe som betyr mye for en hvis man kan risikere å bli latterliggjort, dumme seg ut, bli sett på som rar eller bli oppfattet som rasistisk, viser svarene at de aller fleste er tilbakeholdne med å utsette seg for slike former for sosial risiko. Å risikere å bli oppfattet som rasistisk gjorde at 95 prosent ville holde tilbake meningene sine på nett, 90 prosent på arbeidsplassen. Analysene viser dessuten at folk som er negative til innvandring er klart mer redd for å oppleve ubehagelige reaksjoner enn andre.¹⁹ Et annet sentralt funn fra disse surveyene er at både journalister og folk flest i mange tilfeller er mer tilbakeholdne med å slippe til det som defineres som innvandringskritiske argumenter enn islamistiske synspunkter i mediene. Færre vil publisere en innvandringskritisk tekst enn en islamistisk tekst uredigert, og flere vil fjerne

18 Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 9, "Immigration critique: Moral boundaries, silence and polarization", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

19 Se kapittel 2 i sluttrapporten fra første runde av *Status for ytringsfriheten i Norge*: <http://ytringsfrihet.no/publikasjon/rapport-status-for-ytringsfriheten-i-norge-hovedrapport-fra-prosjektet-2014>

eventuelt krenkende innhold i en innvandringskritisk tekst enn i en islamistisk tekst.²⁰ Til tross for at et flertall i befolkningen ønsker en strengere innvandringspolitikk, og til tross for at innvandring er en kjernesak for mange velgere, tyder disse funnene på at det å uttrykke seg kritisk til innvandring er forbundet med stigma og en fornemmelse av sosial risiko.

I etterkant av at disse surveyene ble gjennomført, har debatten om innvandring rast videre. Den har dominert den offentlige agendaen, i et opphetet opinionsklima preget av at høyrepopulistiske og ekstreme bevegelser og partier har skutt fart i flere land, der en tilsynelatende økende avstand mellom liberale akademiske og politiske eliter og folkelige bevegelser har vakt bekymring. I denne konteksten har forskningen på høyreekstreme, ytterliggående bevegelser blitt intensivert.

Denne studien tar en annen vei. Her undersøkes snarere hvordan de som definerer seg som innvandringskritiske, men som ikke identifiserer seg med ekstreme bevegelser, opplever innvandringsdebatten. Studien er basert på dybdeintervjuer med informanter som har til felles at de ønsker en strengere innvandringspolitikk. Informantene er bekymret over tempoet i dagens innvandring til Norge og Europa, og det de ser på som sval eller manglende integrering av innvandrere. De er mest opptatt av det de ser på som negative sider ved «ikke-vestlig» innvandring, knyttet til migrasjon fra dysfunksjonelle stater med lavt kompetansenivå, samt en økende innflytelse fra konservative religiøse normer knyttet til islam. Samtlige er svært kritiske til offentlig debatt og mediadekning av innvandring, som de mener har vært preget av unnvikende journalistikk og manglende åpenhet fra viktige samfunnsaktører. Disse informantene er imidlertid ikke ekstreme: De identifiserer seg alle med demokratiske grunnverdier. De tar klart avstand fra vold, de er ikke involvert i trolling og hatytringer og tror ikke på konspirasjonsteorier. De er kultur- og religionskritiske, men ikke rasistiske i betydningen at visse (negative) egenskaper knyttes til etnisitet eller hudfarge.

Informantene i studien er satt sammen slik at de speiler ulike typer erfaringer og aktivitet, fra de som har et sterkt engasjement knyttet til innvandring, men velger å la være å ytre seg offentlig om synspunktene sine, til folk som deltar i diskusjoner om temaet via sosiale medier, men unngår å uttale seg åpent i massemediene eller i profesjonelle settinger. Videre til de som fra tid til annen uttaler seg eller formidler analyser om innvandring i massemediene. Utvalget omfatter til sist noen av de som er frontspillere i den offentlige debatten om innvandring.

20 Se kapittel 4 i rapporten *Ytringsfrihetens grenser* (Steen-Johnsen, Fladmoe og Midtbøen, 2016): <http://ytringsfrihet.no/publikasjon/rapportyrtringsfrihetens-grenser-sosiale-normer-og-politisk-toleranse-2016>

Studien viser at det å uttale seg kritisk om innvandring er knyttet til erfaringer med sosial isolasjon, stempling og stigmatisering. Resultatet for noen er tilbaketrekning og at man holder en svært lav profil i debatten. Andre forteller om en debatt de fortsatt står sentralt i, men der de personlige kostnadene er store. En siste gruppe forteller at det nettopp er det opplevde konsensusstrykket i denne debatten som gjør at de engasjerer seg: Det er et motiv i seg selv å bekjempe det som oppfattes som innskrenking og eksklusjon i det offentlige ordskiftet.

Et viktig poeng som går igjen hos alle, er at aktører som uttaler seg om innvandring, og som dermed oppfattes som kontroversielle, blir betraktet som kompromitterende å bli assosiert med. Uavhengig av konkret budskap i en gitt debatt, er dette personer det er risikabelt å si seg enig med. Dermed omgis de av en berøringsangst – de blir aktører som nærmest betraktes som smittsomme og farlige å komme nær.

Studien peker videre på at isolasjon og utestengelse kan føre til polarisering og forsterkning av eksisterende holdninger. Å oppleve å stå alene og miste tilknytning og aksept fra et bredere sosialt nettverk, er en traumatisk erfaring. Flere forteller om at støtten fra mindre grupper av likesinnede blir desto viktigere, mens andre peker på at dette er erfaringer som kan gjøre holdninger til innvandring mindre fleksible og pragmatiske: Man finner støtte hos folk med samme oppfatning, samtidig som følelsen av tap forsterker fokuset på et tema det har kostet dyrt å engasjere seg i.

En hovedkonklusjon i dette kapitlet er at innvandringskritikk assosieres sterkt med moral og verdier. Snarere enn å speile et komplekst tema med en rekke ulike meninger og kryssende politiske oppfatninger, knyttes standpunkter til innvandring til en enkel tosidig grense som definerer deg som god eller ond, moralsk eller umoralsk, liberal eller illiberal. Det er nettopp det å bli utsatt for en slik binær koding som oppleves smertefullt for de som tar del i debatten. Studien peker videre på at fordømmelsen er spesielt effektiv hvis den kommer fra miljøer informantene i utgangspunktet identifiserer seg med og føler tilhørighet til. Dette er en form for likemannseffekt (*peer effect*) som kan bidra til at de som i utgangspunktet ellers står nær liberale verdier og en bredt definert innvandringsvennlig venstreside i politikk og medier, i særlig grad blir engstelige for å uttale seg. Dette igjen kan gjøre at personer med moderat kritiske holdninger til innvandring er mer forsiktige med å uttale seg enn de som har mer ytterliggående oppfatninger, og som i utgangspunktet ikke identifiserer seg med liberale miljøer, og dermed heller ikke rammes så hardt av moralsk fordømmelse. Konsekvensen av en slik mekanisme er at debatten overlates til de

skråsikre på hver side av debatten, med polarisering og økende mistillit mellom frontene som resultat.

Denne studien peker på at det er viktig å studere prosesser som fremmer tilbake-trekning, stigmatisering og polarisering også i de bredere lag av befolkningen, inkludert i miljøer i mainstream politikk, medier og interesseorganisasjoner. Også der oppstår det stemplingsprosesser og lag med taushet som ikke nødvendigvis har sin rot i prinsipiell eller faktisk uenighet. Snarere gjenspeiler funnene at det ofte kan være mest komfortabelt å holde seg innenfor en sone av tatt-for-gitte moralske dommer og oppfatninger.

10 Symbolske grensedragninger i det offentlige rom

*Bernard Enjolras*²¹

I løpet av det siste tiåret (2005–2015) har ytringsfriheten blitt problematisert i norske offentlige debatter. Først i kjølvannet av karikaturstriden i 2005/2006, senere som følge av angrepene på *Charlie Hebdo* i Paris og Krudttønden i København i 2015. I den samme perioden har ytringsfrihet også blitt problematisert i offentlige debatter om innvandring og integrering. Dette kapitlet utvikler en teoretisk forståelse av disse debattene i form av symbolske grensedragningskamper i det offentlige rom. Det teoretiske rammeverket brukes for å tolke offentlighetens rolle i lys av debatten om ytringsfrihet.

Offentlighetens roller

Ideen om den offentlige sfæren er sterkt forbundet med Jürgen Habermas' arbeider. Habermas formulerte ideen om den offentlige sfæren som et rom hvor den offentlige opinionen er dannet gjennom utveksling av rasjonelle argumenter, der privatpersoner utvikler en felles forståelse av offentlige anliggender og utøver en kritisk rolle overfor staten. Skjematisk sagt, understreker Habermas' perspektiv på offentligheten både rasjonell deliberasjon og konsensusdanning, kombinert med den kritiske, men også legitimerende, rollen som den offentlige opinionen spiller i moderne demokratier.

Habermas' teori om offentligheten har vært kritisert fra hovedsakelig to perspektiver eller tradisjoner: det radikaldemokratiske perspektivet og det realistiske perspektivet. Den radikale demokratiske tradisjonen har kritisert Habermas' rasjonalisme for å ekskludere følelser, kollektive identiteter, og særinteresser fra den offentlige samtalen. Den realistiske tradisjonen har kritisert Habermas' konsensusorientering for å ignorere den offentlige debattens politiske og konfliktpregede natur.

21 Oppsummering av hovedfunn fra kapittel 10, "Boundary work in the public sphere", i *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere* (Midtbøen, Steen-Johnsen & Thorbjørnsrud [red.], 2017)

Begge disse perspektivene er imidlertid éndimensjonale, i den forstand at de forstår offentligheten som et rom som enten er preget av materielle interessekonflikter (den realistiske tradisjonen) eller av verdi- og kulturkonflikter (den radikale demokratiske tradisjonen). Alle perspektiver (inkludert Habermas) legger videre vekt på offentlighetens bidrag til opinionsdannelse, samt offentlighetens legitimeringsrolle i den demokratiske beslutningsprosessen. Svakheten ved alle disse perspektivene er imidlertid at de ignorerer rollen som offentligheten spiller i opprettholdelsen av samfunnets sosiale integrasjon, moralske orden og sosiale stratifisering.

Perspektivet i boken denne rapporten bygger på – et flerdimensjonalt sosiologisk perspektiv om offentligheten – understreker behovet for å utvide vår forståelse av den offentlige sfæren utover rollen som et rom for rasjonell diskusjon og deliberativ politikk. Her legges det til grunn en forståelse av det offentlige rom som en sosial sfære som er preget av både kulturell og symbolsk integrasjon, samt konflikter og maktkamper.

Fra et slikt perspektiv er offentligheten et rom hvor symbolske og politiske maktkamper foregår. Likevel er samfunnet ikke styrt av maktkamper og jakt på egeninteresse alene. Følelser for andre betyr noe, og disse følelsene er påvirket av hvilke solidaritetsgrenser som blir institusjonalisert (dvs. hvilke kriterier som brukes for å inkludere og ekskludere individer fra ulike fellesskap og særlig det nasjonale fellesskapet). Offentligheten er ikke bare et rom for symbolske og politiske maktkamper; det er også et rom for solidaritet og sosial integrasjon. I offentlige debatter blir solidaritetsgrensene omstridt og omdefinert samtidig som de blir gjort gjeldende. I offentlige debatter er felles idealer og verdier bestridt og gjenstand for debatt, samtidig som de blir mobilisert og aktualisert.

Anerkjennelseskamper i offentligheten

Fordi offentligheten er rommet hvor den sosiale ordenen blir gjort synlig, er det også rommet hvor denne ordenen blir bestridt. Offentligheten er dermed sfæren der ulike oppfatninger av rettferdighet, fellesskap og solidaritet (dvs. samfunnets symbolske grenser og felles verdier), konfronteres og er gjenstand for maktkamper om deres universelle anerkjennelse. Dette innebærer både maktkamper mellom konkurrerende verdier (dvs. over de symbolske kategoriene eller grensene som definerer og avgrenser det gode og det onde, det verdifulle og det verdiløse) og kamper for anerkjennelse av enkeltpersoners og gruppers identiteter (inkludert de symbolske grensene mellom disse gruppene, påstanden om deres sosiale verdighet eller status, og solidaritetens perimeter). Disse

maktkampene innebærer ofte at ulike krav, i form av rettigheter og reguleringer, er fremstilt, forhandlet og presset gjennom det politiske systemet for å oppnå en universell status gjennom loven. Ytringsfrihet, som er et viktig element i den demokratiske sosiale ordenen, er dermed gjenstand for politiske kamper og politiske beslutninger som blir kjempet i offentligheten, når ulike identitetsgrupper kjemper for anerkjennelse, inkludering og sosial verdighet.

Mye av den offentlige debatten om ytringsfrihet i løpet av de siste tiårene kan dermed bli analysert som et resultat av en grensedragningsprosess hvor enkeltpersoner og grupper kjemper om de legitime prinsipper som danner måten vi ser og oppfatter verden på. Det som er i spill i offentlige debatter om ytringsfrihet, er hvilke sosiale divisjoner eller kategorier som definerer identitetsgrupper som skal anerkjennes som universelle og legitime, samt i hvilken grad ytringsfriheten skal begrenses for å beskytte disse identitetsgruppene og deres medlemmer.

Symbolske grenser har ikke bare kulturelle effekter, men også strukturelle effekter. De påvirker ulike gruppers og individers inklusjon, eksklusjon, sosiale status, og tilgang til materielle ressurser. Sosiale ulikheter er ikke bare et resultat av fordeling av materielle ressurser, men også et resultat av ulik fordeling av symbolske ressurser og anerkjennelse. Kulturelle prosesser som rasialisering og stigmatisering har både materielle og symbolske effekter for dem det gjelder.

Konklusjon

Et sosiologisk perspektiv på ytringsfriheten og offentligheten synliggjør hvordan de sosiale kategoriene (de symbolske grensene) som er konstruert, mobilisert og kjempet i offentlige debatter, fungerer. De er ikke bare teoretiske eller ideelle konstruksjoner, men har sosiale effekter. De blir virkelige i den grad det sosiale er like ekte som materialitetens virkelighet, og de produserer reelle effekter for enkeltpersoner og grupper. Det er dermed ikke bare ytringsfrihetens grenser som er i spill i offentlige debatter om ytringsfrihet: Også rammene for sosial og politisk integrasjon i det norske samfunnet er i spill i disse debattene.

Den normative konklusjonen av analysene presentert i boken denne rapporten bygger på at det ikke er uvesentlig hvilke symbolske grenser eller kategorier som brukes i offentlige debatter. Konsekvensene av hvordan disse symbolske grensene trekkes, er ikke bare avgjørende for ytringsfriheten og hvem som har en legitim stemme i offentligheten, men også for individers og gruppers integrasjon i det nasjonale felleskapet.

Institutt for
samfunnsforskning

Institute for
Social Research

Munthes gate 31
PO Box 3233 Elisenberg
NO-0208 Oslo, Norway
Tel +47 23 08 61 00
samfunnsforskning.no

ISBN (online): 978-82-7763-566-8
ISSN (online): 1891-4314